

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST**

Diplomski rad

**PROZA PAWEŁA HUELLEA: ULOGA PAMĆENJA U
REKONSTRUKCIJI POVIJESTI GDANJSKA**

Ana-Marija Riha

Mentor: dr. sc. Filip Kozina, doc.

ZAGREB, 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Teorijski okvir problematike pamćenja	2
3. Pitanje zaborava i potrebe pamćenja na primjeru Gdanjska	8
3.1. Otvaranje pitanja zaborava i potrebe pamćenja u književnosti	11
4. Poetika pamćenja na odabranim djelima Pawela Huellea	13
4.1. Analiza romana <i>Gdje je David Weiser?</i>	18
4.1.1. Vrijeme „ljetnih praznika“	19
4.1.2. Vrijeme „istrage“	24
4.1.3. Vrijeme „tragova“	25
4.2. Analiza zbirke <i>Pripovijetke za vrijeme preseljenja</i>	29
5. Zaključak	37
6. Literatura	38

1. Uvod

Djela Paweła Huellea povezuje grad Gdanjsk, u kojem je rođen i sam pisac. Gdanjsk predstavlja mjesto u kojem je vidljiva kompleksna povijest poljsko-njemačkih odnosa. Međutim, kako pokazuje i Huelle, ne radi se isključivo o poljsko-njemačkom odnosu, nego o odnosu prema svim „drugim“, „nepoljskim“ kulturnim grupama na području Gdanjska. Gdanjsk na svojevrsan način predstavlja nekada multikulturalnu Poljsku koja je u poslijeratnom razdoblju postala izrazito nacionalno nastrojena i etnički homogena zemlja, nesklona prihvatanju drugih i priznavanju vlastitih krivnji.

U ovom diplomskom radu nastojati ću pokazati metode pamćenja u rekonstrukciji i preispitivanju povijesti Gdanjska na primjeru odabranih djela Paweła Huellea: romanu *Gdje je David Weiser?* i zbirci pripovijetki *Pripovijetke za vrijeme preseljenja*. Pritom će naglasak biti i na zaboravu te pitanju što i koga se zaboravljalo.

U prvom dijelu rada iznijet ću kratak pregled teorije pamćenja, odnosno umijeća pamćenja. Taj pregled uključuje objašnjenje ključnih pojmova i metoda pamćenja koje smatram bitnim za odabranu temu rada. Pritom je najveći naglasak stavljen na različite oblike pamćenja i na koncept „mjesta pamćenja“ Pierre Nora te „figura sjećanja“ Jana Assmanna. Kroz predstavljeni pregled provlači se pitanje društvene uvjetovanosti pamćenja i njegove povezanosti s vremenom. U drugom dijelu rada predstaviti ću kratku povijest grada Gdanjska kako bih pokazala kako je došlo do zaborava, a zatim ću otvoriti temu pitanja potrebe pamćenja u poljskoj književnosti kako bih pokazala u kojem kontekstu Huelle stvara odabrana djela. U trećem dijelu rada će uslijedit analiza djela u kojima je naglašena isprepletenost ponajviše komunikacijskog i kulturnog pamćenja na temelju koje autor popunjava praznine u poslijeratnoj povijesti Gdanjska, a time i u povijesti Poljske. Analiza također obuhvaća i rekonstrukciju poslijeratne povijesti Gdanjska te metode pamćenja kojima se autor koristi.

2. Teorijski okvir problematike pamćenja

Pitanje pamćenja je postalo tema brojnih prirodnih, društvenih i humanističkih disciplina, stoga ne čudi da se problematikom pamćenja bave i brojni teoretičari književnosti. Naime, širi znanstveni interes za temu pamćenja se pojavio početkom osamdesetih godina 20. stoljeća kada su objavljena dva ključna djela: *Zahkor. Židovska povijest i židovsko sjećanje* (Yosef Yerushalmi, 1982.) i *Mjesta pamćenja* (Peirre Nora, 1984.).¹ Njihov pristup pamćenju kao „ahistorijskom“ diskursu ubrzo su počeli slijediti brojni drugi istraživači i teoretičari.²

Termin umijeće pamćenja (*ars memoriae*) svoje korijenje pronalazi u antičkoj Grčkoj. Rimski pisci Ciceron i Kvintilijan u svojim djelima prenose anegdotu prema kojoj je grčki pjesnik Simonid, nakon tragedije u kojoj nitko osim njega nije bio pošteđen smrti, zahvaljujući izvanrednom prostornom pamćenju mogao rekonstrukcijom njihova smještaja u prostoriji identificirati poginule osobe. Zahvaljujući tome Simonid je prozvan izumiteljem mnemotehnike, a ona umijećem kojim se može nadvladati zaborav.³ Prema Ciceronu, osnovno načelo mnemotehnike je „izabrati određena mjesta, stvoriti mentalne slike stvari koje želimo zadržati u svijesti, a zatim stvorene slike prisposodobiti s izabranim i osvješenim mjestima“.⁴ Na taj će način „redoslijed tih mjesta očuvati poredak memoriranog materijala, dok će mentalne slike stvari označavati stvari same“.⁵ Iz ove anegdote proizlazi da je umijeće pamćenja neposredno povezano s prostorom, ali i zaboravom, odnosno umijećem zaborava (*ars oblivionalis*) koje je kao pojam definirao Umberto Eco. Naime, Eco tvrdi da umijeće zaborava kao suprotnost umijeću sjećanja ne može postojati s obzirom da svi znakovi proizvode prisutnost, a ne odsutnost.⁶ Ako traženje znakova prisutnosti shvatimo kao metodu umijeća sjećanja, odnosno pamćenja, onda je znak odsutnosti također prisutnost. Drugim riječima, znakovi odsutnosti su tragovi na temelju kojih je također moguće rekonstruirati pamćenje. Međutim, Eco je otišao korak dalje i pozvao nas da umijeće zaborava potpuno ili gotovo potpuno zaboravimo. Na taj poziv je reagirao Harald Weinrich koji je u svojem djelu *Leta. Umjetnost i kritika zaborava* predstavio niz primjera u kojima potvrđuje postojanje umijeća zaborava. Već nam je na primjeru Homerove *Odiseje* predočio kontinuiranu borbu pamćenja protiv sveprisutnog zaborava prošlosti koji dovodi do lažne ugođe sadašnjosti.

¹ Usp. Maja Brkljančić, Sandra Prlenda, »Zašto pamćenje i sjećanje?«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 12.

² Isto, str. 12.

³ Harald Weinrich, *Leta. Umjetnost i kritika zaborava*, Zagreb: Algoritam, 2007., str. 22.

⁴ Jan Assmann, »Kultura sjećanja«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 47.

⁵ Isto, str. 47.

⁶ Harald Weinrich, *Leta*, 2007., str. 25.

Nadalje, kroz svoj rad Weinrich navodi i neke metode zaborava (izoliranje od prostora, predmeta, glazbe, odnosno svega što je povezano s pamćenjem određenog događaja ili osobe), a smrt definira kao najmoćniji čimbenik zaborava. Međutim, čak i protiv najmoćnijeg izvršitelja zaborava ljudi su pronašli obranu (od podizanja nadgrobnih spomenika, raznih komemoracija do književnosti).⁷

Jan Assmann u svojem radu *Kultura sjećanja* navodi da se umijeće pamćenja odnosi na pojedinca. Ono pojedincu pruža tehnike za razvoj i proširenje njegova pamćenja.⁸ Assman u ovom radu uvodi i pojam kulture sjećanja koja sa sobom povlači društvenu obavezu pamćenja onoga što se ne smije zaboraviti te upozorava na zamku povezivanja ovog pojma s mnemotehnikom. Dok se mnemotehnika služi prostorom kako bi izgradila pamćenje (anegdota o Simonidu), kultura sjećanja se služi vremenom u smislu promatranja prošlosti s vremenskim odmakom i uspostavljanja odnosa prema njoj.⁹ Paul Valéry također dovodi u vezu vrijeme i pamćenje. On smatra da se pamćenje mora promišljati od početka koji se prema njemu nalazi u sadašnjosti. Taj početak se ostvaruje time što sadašnjost zahvaća unatrag u prošlost, intervenira u nju, i na taj način nameće novi poredak, onakav kakav odgovara i kakav je poželjan ciljevima djelovanja u sadašnjosti.¹⁰ Zbog svoje ovisnosti o vremenu, Valéry također uspostavlja vezu između pamćenja i zaborava.

Dvadesetih godina 20. stoljeća francuski sociolog Maurice Halbwachs je razvio pojam kolektivnog pamćenja (*mémoire collective*) koje uvjetuju tzv. društveni okviri pamćenja (*cadres sociaux*).¹¹ U tom pogledu trebamo razmotriti odnos pojedinca i kolektiva. Naime, Assmann zaključuje da pojedinac uistinu je nositelj pamćenja, a ne njegov kolektiv. Međutim, njegov kolektiv odnosno „kolektivni okviri pamćenja“ su ti koji određuju pamćenje pojedinca. Na sličan način Assman je u svojem djelu *Kulturno pamćenje* pristupio pitanju identiteta. Identitet je definirao kao „stvar svijesti, dovođenje jedne nesvjesne slike o sebi na razinu refleksivnog“ pri čemu razlikuje „ja“ identitet (personalni i individualni) i „mi“ identitet (kolektivni).¹² Prema Assmannu ta dva tipa identiteta su u neraskidivoj vezi: „Ja“ identitet se oblikuje tek u odnosu na grupu, odnosno tek uspostavljanjem odnosa s „mi“ identitetom, a grupa kao nositelj kolektivnog identiteta ne može postojati ako ne postoje

⁷ Usp. Isto, str. 32-41.

⁸ Jan Assmann, »Kultura sjećanja«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 47.

⁹ Usp. Isto, str. 48-49.

¹⁰ Harald Weinrich, *Leta*, 2007., str. 176.

¹¹ Usp. Moris Albwachs, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2013.

¹² Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, Zenica: Vrijeme, 2005., str. 153-154.

njezini članovi koji su nositelji „ja“ identiteta. Možemo uočiti da se u svojim radovi Assmann zapravo poziva na Halbwachsovu teoriju društvenih okvira pamćenja koja mu je posebno zanimljiva jer njome može objasniti pojavu zaborava: „pamćenje živi i održava se u komunikaciji; ako se komunikacija prekine, tj. ako nestanu ili se promijene relacijski okviri komunicirane stvarnosti nastupiti će zaborav“.¹³

Smrt za Assmanna, isto kao i za Weinricha, predstavlja rascjep između pamćenja i zaborava koji je negativna strana kulture sjećanja. Isto tako, obojica se slažu da od davnina postoje metode kojima se ljudi služe kako bi se borili protiv zaborava koji se veže uz smrt. Smrt je „praiskustvo“ razlike između prošlosti i sadašnjosti, odnosno zaborava i pamćenja, a sjećanje na mrtve je „praoblik kulturalnog sjećanja“ kojim kolektiv „utvrđuje svoj identitet“.¹⁴ Možemo zaključiti da je pamćenje nužan čimbenik za izgradnju identiteta, što nam potvrđuje i sam Assmann navodeći da pojedinac može izgraditi svoj identitet samo na osnovu pamćenja i sjećanja.¹⁵ Na isti način i grupa svoj kolektivni identitet gradi na temelju pamćenja koje stječe kroz kulturu.

Problemom pamćenja se bavio i francuski povjesničar Pierre Nora, koji u svojem radu *Između pamćenja i historije. Problematika mjesta* uvodi termin „mjesta pamćenja“ koja postoje zbog toga što više nema „okružja pamćenja“.¹⁶ Nora navodi da mjesta pamćenja nastaju u trenutku kada vlastito pamćenje nestaje, odnosno kada nastavlja postojati samo u obliku rekonstruirane povijesti.¹⁷ Takva mjesta definira prvenstveno kao ostatke („krajnji oblik u kojem opstaje komemorativna svijest unutar historije što je priziva zato što je ne poznaje“¹⁸) koji su istovremeno materijalni, simbolički i funkcionalni što objašnjava na primjeru čina minute šutnje - simboličkom činu kojim se poziva na sjećanje, a očituje se materijalnim rezom u vremenu - koji ispunjava sva tri navedena aspekta. Nora smatra da je igra pamćenja i povijesti, života i smrti, vremena i vječnosti, kolektivnog i individualnog, prozaičnog i svetog, stalnog i promjenjivog ono što utemeljuje mjesta pamćenja. Takav status mogu imati i knjige ukoliko se temelje na preoblikovanju samog pamćenja ili ukoliko predstavljaju pedagoški priručnik za njegovu reviziju.¹⁹ Nora za primjer uzima memoare, autobiografije i dnevnike koji predstavljaju mjesta pamćenja ukoliko „jednostavnu praksu

¹³ Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, 2006., str. 52-53.

¹⁴ Isto, str. 53-73.

¹⁵ Isto, str. 107.

¹⁶ Pierre Nora, »Između pamćenja i historije« u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 23.

¹⁷ Usp. Isto, str. 28.

¹⁸ Isto, str. 28.

¹⁹ Usp. isto, str. 39.

pamćenja kompliciraju igrom propitivanja samog pamćenja“ i ukoliko uspostavljaju odnos s drugim tekstovima (intertekstualnost) i „povezuju individualni diskurs s kolektivnim“.²⁰

Sličnu funkciju ima i Assmannov koncept „figura sjećanja“ koji opet gradi na temelju Halbwachsove teze o kolektivnom pamćenju i društvenim okvirima istog. Assmann je u svojem istraživanju konstatirao da „ideje moraju biti doživljene kroz čula prije nego što kao predmeti mogu pronaći put u pamćenje“.²¹ Citirajući Halbwachsa istaknuo je važnost otkrivanja istinitog pamćenja: „Da bi se učvrstila u sjećanju grupe, istina mora biti predstavljena u konkretnom obliku događaja, osobe, mjesta“, stoga je figure sjećanja objasnio kroz tri čimbenika: „prostor i vrijeme“, „vezanost uz grupu“ i „mogućnost rekonstrukcije“.²² Ove značajke pokazuju povezanost s Halbwachsovom teorijom, ali i predstavljaju svojevrsno razvijanje Norinog koncepta „mjesta pamćenja“.

Figure sjećanja su „prostorno i vremenski konkretne“, no Assmann objašnjava da se ne radi nužno o geografskoj i historijskoj povezanosti. Drži da vremensku konkretnost sjećanje postiže kroz „vezivanje na pravremenske ili izvanredne događaje“, a prostornu kroz „*entourage matériel*“ odnosno kroz „konkretni svijet“ koji okružuje pojedinca i koji predstavlja oslonac za izgradnju njegova identiteta.²³ Pojašnjava da se taj konkretni svijet očituje u samom prostoru („ono što je kuća obitelji, to su selo i dolina ruralnim zajednicama, gradovi građanskim, a regija regionalnim zajednicama“²⁴), ali i u predmetima koji nas okružuju (npr. pokućstvo). Zaključuje da svijet koji nas okružuje predstavlja „prostorni okvir pamćenja koji sadržaj sjećanja i u odsutnosti (upravo u odsutnosti!) zadržava kao „domovinu“ te da on dobiva status simbola identiteta određene zajednice i „sidrišta njezina sjećanja“ zbog čega pamćenje „teži vezivanju u prostor“.²⁵

Prostorni okvir dobiva svoj smisao i status simbola isključivo u određenoj grupi, „u njoj se prostor i vrijeme pojavljuju kao domovina, puni smisla i značenja za samopercepciju“ zbog čega su figure sjećanja i „identitetski konkretne“.²⁶

Treća značajka figura sjećanja - mogućnost rekonstrukcije - povezuje prve dvije te već spomenute društvene okvire. Naime, pamćenje kao takvo ne pruža potpunu sliku povijesti, ono sa sobom nosi samo segmente koji su uvjetovani društvenim okvirima

²⁰ Isto, str. 40.

²¹ Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, 2006., str. 53.

²² Isto, str. 53-56.

²³ Isto, str. 54.

²⁴ Isto, str. 54.

²⁵ Isto, str. 54.

²⁶ Isto, str. 55.

pamćenja. Zbog ograničenosti pamćenja kao takvog, Assmann ustvrđuje da „pamćenje djeluje rekonstrukcijski“ odnosno da je prošlost „neprestano reorganizirana“ na temelju društvenih okvira sadašnjosti“, ali i da „pamćenje ne rekonstruira samo prošlost, već i organizira iskustvo sadašnjosti i budućnosti“.²⁷ Drugim riječima, rekonstrukcija prošlosti u sadašnjosti ima ulogu izgradnje budućnosti. Koncept figura sjećanja Assmann zaključuje njihovim poistovjećivanjem s mitom: „Ako je mit utemeljujuća povijest koja se prepričava radi osvjetljavanja sadašnjosti iz pozicije izvora što ne isključuje povijesnu istinitost mita, onda figure sjećanja mogu postići status mita koji opisuje smisao stvarnosti, a njegovo pažljivo slijeđenje, čuvanje i prenošenje održava identitet grupa“.²⁸

Assmann razlikuje četiri koncepta pamćenja: mimetičko pamćenje, pamćenje stvari, komunikacijsko pamćenje i kulturno pamćenje.²⁹ Prema njemu mimetičko pamćenje se odnosi na djelovanje koje se najbolje usvaja oponašanjem, dok se pamćenje stvari odnosi na projiciranje vlastitih predodžbi o "svrsishodnosti, udobnosti i ljepoti, a time i samog sebe" na svakodnevne predmete, čime ti predmeti, tj. stvari mogu imati sposobnost odražavanja ranije upisanih predodžbi i buđenja sjećanja, odnosno pamćenja događaja, predaka - vlastite prošlosti. Samim time "svijet stvari (...) ima svoj vremenski indeks koji tumači sadašnjost, a i različite slojeve prošlosti".³⁰

Komunikacijsko pamćenje sa sobom nosi sjećanja koja pojedinac dijeli sa svojim suvremenicima te je njegovo trajanje usko povezano sa smjenom generacija. Pozivajući se na Halbwachsovu društvenu uvjetovanost pamćenja Assmann naglašava potrebu interakcije kako bi se izgradilo pamćenje u pojedincu. Kada nestanu nositelji koji utjelovljuju živo, usmeno pamćenje javlja se tzv. „plutajuća praznina“.³¹ Prema Assmannu do plutajuće praznine dolazi svakih 80 godina, odnosno onda kada nestaju nositelji komunikacijskog pamćenja povijesti. Ona se od tog trenutka više ne prenosi usmenom predajom nego onom službenom, tj. podacima koje dobivamo iz udžbenika i spomenika.³² Približavanjem prijetnje nestanka živog sjećanja javlja se porast pismenog zapisivanja povijesti na temelju sjećanja prikupljenih usmenom predajom. Ta prijetnja se prema Assmannu počinje osjećati nakon 40 godina postojanja živog sjećanja.

²⁷ Isto, str. 57.

²⁸ Isto., str. 64-68.

²⁹ Usp. Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, 2005., str. 22-24.

³⁰ Isto, str. 23.

³¹ Plutajuća praznina je pojam koji je skovao etnolog Jan Vansina i kojim opisuje komunikacijski jaz koji se javlja smjenom generacija. Usp. Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, 2006., str. 61-64.

³² Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, 2006., str. 64.

Za razliku od komunikacijskog pamćenja koje traje dok postoje njegovi svjedoci, kulturno pamćenje je „stvar institucionalizirane mnemotehnike“, ono se usmjeruje na „čvrsta uporišta u prošlosti“.³³ Drugim riječima, usko je povezano sa figurama sjećanja. Priče o očevima, susjedima, svakodnevnici prošlosti preuzimaju ulogu figura sjećanja na temelju kojih grupa uspostavlja vezu sa svojom prošlošću i na temelju te veze gradi svoj identitet.³⁴ Drugim riječima, kulturno pamćenje predstavlja tlo za povezivanje prve tri dimenzije pamćenja. Ono uključuje sve što osim na svoju svrhu upućuje i na određeni smisao (rituali, komemoracije, ikone, simboli, spomenici, kriptе, nadgrobne ploče...)³⁵ Nositelji takvog pamćenja su među ostalima svećenici, učitelji, umjetnici i pisci koji sjećanja pretaču u običaje, slike i tekstove.³⁶

Marcel Proust s druge strane radi razliku između voljnog (*mémoire volontaire*) i nevoljnog pamćenja (*mémoire involontaire*).³⁷ „Voljno pamćenje“ za njega predstavlja proizvoljno i racionalno pamćenje za koje smatra da nije dovoljno kako bi pružilo potpunu sliku prošlosti zbog čega ono nije predmet njegova zanimanja. S druge strane, nevoljno pamćenje je pamćenje suprotno razumu, ono se ne može kontrolirati: „može čekati dugo, dok se u nekom trenutku, nakon dugog razdoblja, određena sjećanja 'spontano' ne vrate“.³⁸ Ono što pomaže osloboditi ta sjećanja su osjetila. Weinrich postavlja pitanje pripadnosti ovog postupka okrilju mnemotehnike odnosno umijeća pamćenja. Odgovor je dakako ne. Umijeće pamćenja se ponajviše temelji na razumu i regulirano je sustavom pravila, ono vrednuje vid kao jedino razumsko osjetilo zbog čega Weinrich Proustovo nevoljko pamćenje smješta pod okrilje pojma mnemopoetika.³⁹ Kako bi se udaljio od razumu Proust se okreće ostalim osjetilima, „redom važnosti sluhu, njuhu, okusu i opipu“.⁴⁰ Nevoljno pamćenje tako pomoću osjetila ima sposobnost prodiranja do sjećanja iz djetinjstva, ono se „poput tunela proteže ispod dugog i dubokog zaborava“.⁴¹ Upravo u tom vremenskom odmaku leži dodatna snaga pamćenja. U tom periodu zaborava prolazimo proces inicijacije, nakon kojeg smo sposobni ponovno stečena sjećanja sagledati iz druge perspektive i doći do njihova istinskog značenja. Zbog toga Weinrich zaključuje da „Proustovu mnemopoetiku s jednakim pravom možemo

³³ Isto, str. 64.

³⁴ Isto, str. 64-65.

³⁵ Usp. Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, str. 24.

³⁶ Isto, str. 65-66.

³⁷ Usp. Harald Weinrich, *Leta*, 2007., str. 180-184.

³⁸ Isto, str. 180.

³⁹ Isto, str. 181.

⁴⁰ Isto, str. 183.

⁴¹ Isto, str. 183.

zvati poetikom zaborava, kao i poetikom sjećanja“, ali i da bi najispravnije bilo zvati ju „poetikom sjećanja iz dubine zaborava“.⁴²

3. Pitanje zaborava i potrebe pamćenja na primjeru Gdanjska

Gedanum, Gdanum, Dantiscum, Danzig – odnosno Gdanjsk je grad smješten uz Baltičko more. Kao službena godina uspostavljanja grada uzima se 977. godina kada je sveti Adalbert Praški pokrstio brojne stanovnike mjesta.⁴³ Sredinom 13. stoljeća grad je na temelju njemačkog (magdeburškog) zakona dobio dozvolu za uživanje gradskih povlastica zbog čega je postajao sve snažniji i bogatiji. U skladu s time do 12. stoljeća na ovome prostoru živjelo je gotovo isključivo domaće slavensko stanovništvo, dok je od 13. stoljeća bio sve veći postotak stanovništva njemačkog podrijetla.⁴⁴ Do početka 14. stoljeća grad je bio sastavni dio Poljske, ali su ga u razdoblju od 1308. do 1309. godine zauzeli Teutonski vitezovi nakon čega je zajedno s Istočnom Pomeranijom postao dio Pruske. Gubitkom Istočne Pomeranije, a samim time i gubitkom teritorijalne povezanosti Poljske s Baltičkim morem započelo je razdoblje sto pedeset godina borbi Poljske protiv Teutonskih viteza. Sredinom stoljeća (1361.) Gdanjsk je postao sastavni dio Hanzeatskog Saveza te je kao trgovački grad održavao odnose s Poljskom u čiji sastav se vratio 1454. godine. Tako je u svoje „zlatne godine“ u 16. stoljeću ušao kao najveći grad Poljske. Naime, Poljska je tada bila dio personalne unije s Litvom sklopljene u Krewu 1385. godine, dok je od 1569. do 1795. godine bila sastavni dio realne Poljsko-Litavske Unije. U tom periodu grade se mnoge javne i stambene građevine, isprva u stilu kasne gotike, a već od prve polovice 16. stoljeća u stilu renesanse.⁴⁵ Kroz 16. i 17. stoljeće grad se ubrzano razvijao u svakom pogledu (kulturnom i gospodarskom), no početkom 18. stoljeća započinje gospodarsko propadanje Gdanjska na koje su među ostalim utjecale i podjele Poljske. Sporazum o prvoj podjeli Poljske (između Rusije, Pruske i Austrije) potpisan je u kolovozu 1772. godine u Sankt Peterburgu.⁴⁶ Naime, Gdanjsk je tada ostao u sastavu Poljske, ali bez kopnene veze s državnim teritorijem što su Prusi iskoristili i ograničili trgovački promet uvodeći visoku tranzitnu carinu.⁴⁷ Sporazum o drugoj podjeli Poljske

⁴² Isto, str. 183.

⁴³ Usp. Wojciech Lendzion, Agnieszka Lendzion, *Stary nowy Gdańsk*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum“, 2002., str. 12-14.

⁴⁴ Usp. Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1999., str. 28.

⁴⁵ Ryszard Massalski, Jerzy Stankiewicz, »Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Gdańska«, u: *Gdańsk Jego dzieje i kultura*, (ur.) Franciszek Mamuszka, Varšava: Wydawnictwo Arkady, 1969., str. 134-135.

⁴⁶ Usp. Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772.-1918.*, Zagreb: Srednja Europa, 2004., str. 11.

⁴⁷ Isto, str. 11.

između Rusije i Pruske je potpisan u siječnju 1793. godine čime je Gdanjsk pripojen Pruskoj.⁴⁸ Trećom podjelom između Rusije, Pruske i Austrije 1795. godine Poljska je prestala postojati, a Gdanjsk je ponovno postao sastavni dio Pruske. U sljedećim su godinama francuska revolucija i rat Francuske s Rusijom probudili lažnu nadu Poljaka u nadolazeću slobodu, ali Napoleon je imao vlastite političke ciljeve: umjesto Poljske, uspostavljeno je Varšavsko vojvodstvo, a Gdanjsk je kao Slobodni Grad postao vojna baza.⁴⁹ Napoleon je izgubio rat s Rusijom te je nakon deset mjeseci francusko-poljske obrane posada Gdanjska kapitulirala, a osiromašeni grad je ponovno vraćen Prusima.⁵⁰ U drugoj polovici 19. stoljeća gospodarska situacija Gdanjska se počela popravljati. S jedne strane nastupila je izgradnja, pregradnja, modernizacija, izgradnja željeznica i razvoj tvornica, ali s druge snažna germanizacija i prema mišljenju Poljaka snažna deformacija kulturnog krajolika koje nosi obilježja njemačke arhitekture historicizma. Prva polovica 20. stoljeća obilježena je izbijanjem Prvog i Drugog svjetskog rata. Nakon Prvog svjetskog rata Poljaci su vratili svoju nezavisnost. Utemeljena je tzv. Druga Poljska Republika, međutim Gdanjsk zbog većinski njemačkog stanovništva nije ušao u sastav Poljske. Kao Slobodan Grad Gdanjsk (njem. Danzig), nije pripao niti Njemačkoj niti Poljskoj, već je bio pod zaštitom Lige Naroda. Međutim, osjećao se snažan utjecaj Nationalsocijalističke stranke koja je 1933. godine preuzela vlast. Pritom je funkciju *gauleitera* izvršavao Albert Forster (odgovoran za uspostavljanje koncentracijskog logora Stutthoff i masovna ubojstva na kašubskom teritoriju). Drugi svjetski rat započeo je njemačkom agresijom na Westerplatte i Poljsku Poštu u Gdanjsku. Uz to, 17. rujna Poljsku je napao i Sovjetski Savez. Na temelju njemačko-sovjetskog sporazuma od 28. rujna Poljska je opet podijeljena na dva dijela (demarkacijska crta je pratila rijeku Bug), a Gdanjsk je službeno pripao Trećem Reichu. Taj period je bio obilježen antisemitizmom, deportacijama, uvođenjem marke kao službene valute, istrebljivanjem poljske inteligencije, Židova i svih „nepodobnih“ nacionalnosti (što se u nationalsocijalističkom ideološkom diskursu nazivalo „pročišćavanje“, a zapravo je bila riječ o genocidu). Nakon prvotnog udara, rat koji je obuhvatio veći dio zemlje u Gdanjsk se vratio u proljeće 1945. godine kada je Crvena armija započela napad na područje Gdanjsk-Gdynja.⁵¹ Nakon 126 godina njemačke okupacije, rascjepkanih periodom Slobodnog Grada za vrijeme Napoleona i Slobodnog Grada Lige Naroda, 30. ožujka 1945. godine Gdanjsk je vraćen

⁴⁸ Isto, str. 21.

⁴⁹ Usp. Wojciech Lendzion, Agnieszka Lendzion, *Stary nowy Gdańsk*, 2002., str. 20.

⁵⁰ Usp. Isto, str. 20.

⁵¹ Usp. Isto, str. 20.

Poljskoj, odnosno bolje rečeno, ono što je od njega ostalo.⁵² Naime, Poljski komitet nacionalnog oslobođenja je 1944. godine sa SSSR-om sklopio sporazum o istočnoj granici Poljske prema tzv. Curzonovoj liniji, dok je Potsdamskom konferencijom 1945. godine određena zapadna granica Poljske na rijekama Odra i Nisa.⁵³ Ovim sporazumima Poljska je izgubila velik dio teritorija na istoku (tzv. „izgubljene zemlje“), a dobila natrag područja na zapadu (tzv. „vraćene zemlje“) koja su dugi niz godina bila u sastavu Njemačke. Premještanje poljskih granica prema zapadu bilo je popraćeno iseljavanjem stanovništva: njemačko stanovništvo koje je nastanjivalo područje „vraćenih zemalja“ je protjerano u Njemačku, dok je poljsko stanovništvo s istoka zemlje, koji je sporazumom pripao SSSR-u, migriralo većinom na područja Poljske koja su do tada zauzimali Nijemci, gubeći tako svoje domove, a time i identitet.

Tako se stanovništvo Gdanjska nakon rata moglo podijeliti u nekoliko grupa. Najbrojniju grupu je činilo novodoseljeno stanovništvo, odnosno Poljaci koji su migrirali iz raznih dijelova Poljske - ponajviše iz centralne Poljske (u nadi bolje budućnosti) i oni protjerani s istoka zemlje. Njih je s jedne strane karakterizirala potreba stabilizacije u novom prostoru, a s druge nostalgija za izgubljenim domom. Drugu grupu su predstavljali tzv. autohtoni Poljaci, kako ih naziva Jacek Friedrich, odnosno oni koji su živjeli na području Gdanjska i prije 1945. godine i koji su se identificirali s poljskošću grada. Treća, najmalobrojnija grupa su bili preostali Nijemci koji su se u teškoj situaciji bezuspješno pokušavali asimilirati.⁵⁴

Novo stanovništvo se našlo u razorenom, stranom, njemačkom gradu s kojim se nije moglo identificirati.⁵⁵ Kako to navodi njemački povjesničar Peter Oliver Loew, u poslijeratnom Gdanjsku nije bilo moguće graditi novi identitet bez podrške u povijesti, pogotovo jer se to odvijalo na tlu njemačkog povijesnog kontinuiteta.⁵⁶ Ako uzmemo u obzir da gradski krajolik u velikoj mjeri projektiraju oni koji drže vlast u danom trenutku i to na način da ističu one elemente prošlosti koji su za njih važni i tako stvaraju „model nečega“, „uputu za naše uspomene“ i „meandar pamćenja“, ne čudi da je službena propaganda gradila sliku Gdanjska kao poljskog grada, dok je njemačka kultura i povijest bila uništavana,

⁵² Isto, str. 26.

⁵³ Usp. Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 142.

⁵⁴ Usp. Jacek Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdanjsk: Słowo/obraz terytoria, 2015., str. 56.

⁵⁵ Andrzej Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Krakov: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2012., str. 304.

⁵⁶ Usp. Peter Oliver Loew, »Historia szuka pamięci«, 2014., str. 151.

prešućivana ili minimalizirana.⁵⁷ Nametala se slika kontinuiteta poljskosti na ovom području, što iz predstavljene povijesti Gdanjska možemo vidjeti da nije bila istina.

Sukladno tome, isticala se isključivo patnja poljskog naroda, a protjerivanje Nijemaca nakon rata je smatrano opravdanim i pravednim, „posvuda se govorilo da Nijemci moraju platiti što su napali Poljsku i ubili Poljake u Oświęcimiu“. Nijemci, a ne nacisti. Također, uvriježen stav je bio da su „Nijemci jednostavno otišli iz Gdanjska“, a ne da su protjerani.⁵⁸ I kao što to zaključuje Stefan Chwin, „nikome nije palo na pamet poistovjetiti sudbine Poljaka protjeranih s istoka sa sudbinama Nijemaca koji su protjerani iz Gdanjska na zapad“.⁵⁹ Stanovništvo je bilo okruženo propagandnim plakatima s natpisima „*Byliśmy, jesteśmy, będziemy*“ (Bili smo, jesmo, biti ćemo), „*Gdańsk zawsze Polski*“ (Gdanjsk je uvijek poljski), „*Nigdy więcej wojny*“ (Nikad više rata).⁶⁰ Drugim riječima, Gdanjsk je na svakom koraku bio predstavljan kao „grad vječne borbe protiv Nijemaca“.⁶¹ Rekonstrukcija uništenog središta Gdanjska je također poslužila u izgradnji mita kulturne i etničke poljskosti Gdanjska - uklanjanje je njemačka arhitektura, natpisi, mijenjani su nazivi ulica, a na zgrade su postavljani simboli poljskosti. Ukratko, brisali su se tragovi i nametao se zaborav kojeg Paul Ricoeur zove „zagonetkom prisutnosti odsutnog“.⁶² Zagonetka prisutnosti odsutnog se dakako nije odnosila samo na Nijemce, nego i na ostale kulture (poput židovske, kašubske ili menonitske) koje su bile prisutne na području Gdanjska, a koje su pale u zaborav.

3.1. Otvaranje pitanja zaborava i potrebe pamćenja u književnosti

Tema pamćenja u poljskoj književnosti postiže svoj puni zamah nakon pada komunizma u Poljskoj 1989. godine. Kao što smo vidjeli, ideologija komunizma je traumu Drugog svjetskog rata iskoristila za izgradnju novog identiteta na temelju prešućivanja povijesti i uništavanja multikulturalnog nasljeđa jagelonske Poljske⁶³ u ime toliko isticane

⁵⁷ Usp. Isto, str. 154.

⁵⁸ Stefan Chwin, »Mity i prawdy nowej gdańskiej pamięci«, u: *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, (ur.) Basil Kerski, Gdanjsk: Instytut Kultury Miejskiej, 2014., str. 225-226.

⁵⁹ Isto, str. 225-226.

⁶⁰ Isto, str. 227.

⁶¹ Isto, str. 227.

⁶² Alicja Zbierchowska, »Gdańsk s czasów powojennych«, u: *Tożsamość Gdańszczan. Budowanie na (nie)pamięci*, (ur.) Maria Mendel, Alicja Zbierchowska, Gdanjsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010., str. 320.

⁶³ Jagelonsku Poljsku povezujemo s periodom vladanja poljsko-litavske dinastije Jagelovića, odnosno s tadašnjom politikom potpune tolerancije svih stanovnika bez obzira na podrijetlo i vjeroispovijest, dok pjasovsku Poljsku povezujemo s razdobljem prvih poljskih kraljeva koji su se borili za potpunu samostalnost Poljske. U tom periodu zemlja je bila skoro potpuno etnički homogena (drugih kultura nije bilo ili su bile

poljskosti grada. Propagandni utjecaj komunizma koji se osjećao u svakom aspektu života je doveo do nestanka kontinuiteta pamćenja povijesti grada i njegovih stanovnika. Društvo je u tom periodu bilo prisiljeno na zaborav. Nestanak ideologije komunizma predstavlja prijelomni događaj u političkom i kulturnom životu Poljske i otvara mogućnost slobodnog pisanja što utječe na daljnji razvoj književnosti. Među ostalim pad komunizma je doveo i do potrebe za stvaranjem novog identiteta stanovnika, a književnost u takvim okolnostima preuzima na sebe obvezu pamćenja, odnosno rekonstrukcije pamćenja koje je bilo potisnuto za vrijeme Narodne Republike Poljske, a kao što to navodi Pierre Nora, „o pamćenju se toliko govori upravo zato što ga više nema“.⁶⁴

Godina 1989. zasigurno je prijelomna godina u društveno-političkom pogledu, međutim, kada je riječ o književnosti, većina teoretičara se slaže da se ne radi o prijelomnoj godini nego da je riječ o realizaciji ranije započete tradicije preoblikovanja pojma realizma. Jedna od najčešćih kritika poljske književnosti devedesetih godina je da ne obrađuje suvremena politička i društvena pitanja koja je sa sobom donijela 1989. godina, da ne stvara sliku o vremenu i društvu u kojem živi i djeluje.⁶⁵ Umjesto toga, oni se vraćaju u prošlost. Ako uzmemo u obzir Halbwachsove teze da „prošlost ne nastaje sama od sebe već je rezultat kulturne konstrukcije i reprezentacije“, da „nju uvijek vode specifični motivi, očekivanja, nade, ciljevi“, a da ju pritom „oblikuju spojni okviri sadašnjosti“, te da „socijalna rekonstrukcija prošlosti predstavlja fikcije kontinuiteta koji se odnose na neku grupu“ možemo doći do zaključka da je vraćanje u prošlost usko povezano s poimanjem sadašnjosti.⁶⁶ Naime, Etienne Francois zaključuje da je do kasnih osamdesetih godina u zemljama istočne polovice Europe prevladavala interpretacija prema kojoj je Drugi svjetski rat shvaćen kao „veliki domovinski rat“, pri čemu su oni koji se nisu poistovjećivali s nametnutim ideologijama pripadali egzilantima i disidentima, zbog čega raspadom Sovjetskog Saveza i urušavanjem te interpretacije dolazi do aktualiziranja pitanja pamćenja i osude zaborava.⁶⁷ Prema tome sam čin vraćanja u prošlost „putem pera“ pokazuje da se promijenio tadašnji odnos vlasti prema književnosti: otvaraju se vrata slobodnom umjetničkom

malobrojne). Vizija pijastovske Poljske je predstavljala svojevrstu dogmu komunističke propagande PRL-a koja je isticala navodnu vječnu poljskost cijelog teritorija Poljske: Usp. Maciej Mróz, »Między Polską piastowską a jagiellońską. Kontrowersje wokół kierunków realizacji polskiej polityki zagranicznej po akcesji do Unii Europejskiej«, u: *Dyplomacja i bezpieczeństwo* 1 (2013.), str. 15-30.

⁶⁴ Pierre Nora, *Između pamćenja i historije*, 2006., str. 23.

⁶⁵ Usp. Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana. Oglеди i rasprave o poljskoj književnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, 2005., str. 213.

⁶⁶ Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, 2005., str. 106.

⁶⁷ Usp. Etienne Francois, »Velike pripovijesti i lomovi brana sjećanja. Sjećanje na Drugi svjetski rat između nacionalizacije i univerzalizacije«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 227-228.

izražavanju. Etienne Francois je upotrijebio izraz „osuda zaborava“ što nas dovodi do još jedne promjene koja se veže uz pitanje krivice. Krivnja se više ne traži u „drugome“, nego u nama samima, a zaborav na nestale i protjerane (kako u Drugom svjetskom ratu, tako i nakon njega) postaje najveći grijeh. Kako navodi Dalibor Blažina: „Radikalne promjene u području ideologije (...) dovele su do opće i temeljne smjene paradigmi: bio je to kraj dominacije i pritiska koda *poljskosti*“⁶⁸ koji je bio nametnut, ali i prihvaćen u poslijeratnoj poljskoj stvarnosti, a uključivao je i uništavanje tragova postojanja „drugih“ žrtva, kultura, povijesti. Potvrdu da se vraćanje u prošlost povezuje sa stanjem duha sadašnjosti možemo naći i ako uzmemo u obzir tvrdnju Friedricha Nietzschea da su ljudi uslijed tragičnih događaja 20. stoljeća postali iznimno svjesni svoje prolaznosti zbog čega se pitanje povijesti, odnosno pamćenja i zaborava povijesti pretvorilo u pitanje egzistencijalne, a ne intelektualne naravi.⁶⁹ Spomenuti zaborav Assmann uspoređuje s katastrofom.⁷⁰ U slučaju zaborava dolazi do potrebe redefiniranja vlastitog identiteta, a način kako to postići se nalazi u rekonstruiranju vlastite povijesti. Tako Pierre Nora navodi da obveza pamćenja pada na leđa pojedinca, a revitalizacija pamćenja počiva na njegovom osobnom odnosu s vlastitom prošlošću.⁷¹

4. Poetika pamćenja na odabranim djelima Pawela Huellea

Huelle u svojim djelima rekonstruira događaje iz poslijeratne povijesti Gdanjska, ali i Poljske, pozivajući se na kulturno i komunikacijsko pamćenje koje je zasnovano među ostalim i na temelju privatne obiteljske povijesti. Ako se prisjetimo da je pojedinac nositelj pamćenja, ali i da je njegov kolektiv (društveni okviri pamćenja) taj koji određuje pamćenje pojedinca jasno nam je na koji način autor istovremeno pruža uvid u političku i društvenu situaciju poslijeratne Poljske. Pritom se koristi različitim oblicima pamćenja (od individualnog i komunikacijskog, preko nevoljkog, do kolektivnog i kulturnog), a glavno sredstvo su „figure sjećanja“. Cilj takvog rekonstruiranja događaja je preispitati povijest, popuniti praznine, tj. „bijeke mrlje“ poljske povijesti, uspostaviti dijalog s drugim kulturama i time postaviti temelje za izgradnju identiteta.

S obzirom da je Gdanjsk grad u kojem je pisac rođen i u kojem je odrastao, a samim time i njegov prostor inkorporirao u svoje pamćenje, ne čudi da i svoje likove smješta upravo

⁶⁸ Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*, 2005., str. 241.

⁶⁹ Usp. Hanna Gosk, *Zamiast końca historii. Rozumienie oraz prezentacja procesu historycznego w polskiej prozie XX i XXI wieku podejmującej tematy współczesne*, Varšava: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2005., str. 20.

⁷⁰ Usp. Magdalena Saryusz-Wolska, *Spotkania czasu z miejscem*, 2011., str. 75.

⁷¹ Pierre Nora, *Između pamćenja i historije*, 2006., str. 33.

u Gdanjsk. Huelleova djela obiluju nazivima mjesta, četvrti, ulica i građevine u koje smješta svoje radnje i likove. Međutim, ono na što treba obratiti pozornost je da su to većinom mjesta izvan povijesnog središta Gdanjska koja se nalaze u predgrađima poput Wrzeszcza i Oliwe, dok je centar grada marginaliziran. Ako uzmemo u obzir da „kulturni krajolik i urbanistički prostor predstavljaju dugotrajno pamćenje društva i materijalan su nositelj pamćenja povijesti“⁷², moramo se zapitati zašto je tomu tako. Naime, najmanju štetu uslijed razaranja u Drugom svjetskom ratu pretrpjeli su upravo četvrt Oliwa i oni dijelovi grada koji su bili udaljeniji od njegovog povijesnog središta.⁷³ Zbog toga na tome području, na kojem je odrastao i sam Huelle, stanovnici mogu pronaći veći broj materijalnih tragova povijesti grada.

Jedno od osnovnih mjesta okupljanja protagonista u romanu *Gdje je David Weiser?* je groblje u Brętowu. Naime, u skladu s politikom prešućivanja i tajenja, njemačka groblja su kao svjedoci prošlosti Gdanjska nerijetko bila uništavana. Groblje u Brętowu bilo je jedno od rijetkih mjesta koje je sačuvalo nadgrobne spomenike s njemačkim natpisima.⁷⁴ Djeca rođena nakon rata u igri su često pronalazila s jedne strane materijalne tragove rata, a s druge tragove postojanja njemačke kulture na području Gdanjska, kulture o kojoj se nije pričalo. Groblja su pritom postala svakodnevno mjesto igre te su ona predstavljala „živo svjedočanstvo“ postojanja raznih kultura na području Gdanjska⁷⁵:

„Da, prvo poglavlje ove nenapisane knjige počinje od riblje juhe u zaljevu i od naših igara na brentovskom groblju, kamo smo otada počeli odlaziti umjesto na plažu, i gdje su se u ljeskovom i johovom gustišu, u tišini napuštenih grobova i napuklih ploča s njemačkim natpisima odvijali naši ratovi. Szymek je predvodio esesovsku jedinicu, a njegove je klempave uši prikrivao zahrđali vermahtovski šljem koji smo pronašli u rovu.“⁷⁶

Groblje u Brętowu se kao mjesto pamćenja koje sadrži materijalne tragove drugih kultura na području Gdanjska pojavljuje i u nekoliko pripovijetki zbirke *Pripovijetke za vrijeme preseljenja*: „Vraćajući se kroz Brentovo iz Donjih Mlinova, put nam je preprečilo staro groblje, gdje smo usred zaraslih nadgrobničkih spomenika s njemačkim nazivima, usred slomljenih figura anđela i trulih križeva obraslih dvornikom, naišli na pravcato kraljevstvo

⁷² Mariusz Czepeżyński, »Gdańskie krajobrazy pamięci i zapomnienia: (re)interpretacje przestrzeni miejskiej ostatnich 20 lat«, u: *Tożsamość Gdańszczan. Budowanie na (nie)pamięci*, (ur.) Maria Mendel, Alicja Zbierzchowska, Gdanjsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010., str. 152.

⁷³ Usp. Michał Stryczyński, *Gdańsk w latach 1945-1948. Odbudowa organizmu miejskiego*, Wrocław, Varšava, Krakov, Gdanjsk, Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981., str. 11.

⁷⁴ Usp. Stefan Chwin, *Mity i prawdy*, 2014., str. 225.

⁷⁵ Alicja Zbierzchowska, *Gdańsk s czasów powojennych*, 2010., str. 324.

⁷⁶ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, Zagreb: NakladaMD, 2005., str. 19.

puževa.“⁷⁷ Drugim riječima, groblja su kraljevstvo tragova. Takvi tragovi, kojima obiluju i Huelleova djela, jasno ukazuju na „prisutnost odsutnog“.

Još jedna „figura sjećanja“ - materijalni nositelj kulturnog pamćenja - u Huelleovim djelima su zgrade. Crkva se kao motiv učestalo pojavljuje u skoro svim njegovim djelima. Naime, jedina institucija koja je u staljinističkom razdoblju sačuvala nezavisnost, a istodobno se vodila sustavom vrijednosti posve različitim od komunističkog bila je Katolička crkva, koja je imala podršku goleme većine poljskog društva.⁷⁸ Ona je bila mjesto okupljanja većih grupa ljudi, mjesto interakcije. Upravo zbog toga motiv crkve predstavlja materijalan nositelj pamćenja. Crkva i nakon staljinističkog razdoblja u Poljskoj nastavlja imati snažan utjecaj. O odnosu vlasti prema Katoličkoj crkvi nakon 1956. godine govori i Huelle, ponajviše u niže obrađenom romanu *Gdje je David Weiser?*. Nadalje, crkva u kontekstu komemoriranja pokojnika ili obilježavanja blagdana postaje pravi primjer „mjesta pamćenja“. Prisjetimo se, Assmann je rekao da je sjećanje na pokojnike praoblik kulturnog pamćenja, stoga pozivajući se na Ecov koncept znakova odsutnog možemo doći do zaključka da smrt kao trag neprisutnosti predstavlja figuru sjećanja i aktivira pamćenje:

„Zašto sam odmah pomislio na djeda Karola? Možda oni koji su preminuli, u takvim trenucima, sami diskretno podsjećaju na sebe? Možda znaju neki način, za koji mi ne znamo? U svakom slučaju, pomislio sam na njega. (...) Upravo tako sam ga zamislio dok sam sjedio na klupi crkve u Westland Rowu s listom pokojnika“.⁷⁹

U Huelleovim djelima često se spominje obilježavanje raznih katoličkih blagdana, koji sa sobom nose pamćenje: „Ako išta ima svoj početak, naša priča počinje na Tijelovo, koje je te godine padalo izuzetno kasno. U prašini i žegi lipanjskog prijepodneva hodali smo u procesiji odijeljeni od župnika Dudaka grupom ministranata i netom pričešćenih trećaša pjevajući kao i svi: 'Zdravo Isuse, Sine Mari-ji, Ti si pravi Bog u Svetoj Hosti-ji' i s neskrivenim divljenjem gledali pomicanje kadionice.“⁸⁰

Motiv koji se također pojavljuje u većini Huelleovih djela je Schopenhauerova kuća. Ona je ujedno i simbol prisutnosti odsutnog. Predstavlja trag na temelju kojeg se protagonisti upoznaju sa stranim kulturama koje su nekada postojale na području Gdanjska (u ovom slučaju njemačkom), kulturama čije je postojanje ciljano uništavano u poslijeratnom

⁷⁷ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, Gdanjsk: Słowo/obraz terytoria, 1999., str. 52.

⁷⁸ Usp. Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 146.

⁷⁹ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 144.

⁸⁰ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, 2005., str. 10.

razdoblju. Osim kuće njemačkog filozofa, Huelle navodi i druge njemačke kuće, poput one gospodina Schichaua (*Gdje je David Weiser?*).

Osim mjesta i zgrada, nositelj kulturnog pamćenja u djelima Paweła Huellea su i svakodnevni predmeti koji okružuju svijet likova. Sjetimo se, svaki predmet koji osim na svoju funkciju ukazuje i na neki drugi smisao postaje simbol, nositelj pamćenja, odnosno figura sjećanja. Takvim predmetima obiluje svijet Huelleovih likova, svijet u kojem je sam Huelle odrastao i u kojem ih je svakodnevno susretao, za kojima je tragao.

Jedan od najznačajnijih takvih simbola pronalazimo u zbirci *Pripovijetke za vrijeme preseljenja*. Riječ je o okruglom stolu oko kojeg se gradi priča istoimene pripovijetke *Stól*. U samom naslovu pisac ukazuje na važnost stola kao predmeta koji je nositelj pamćenja, kao traga. Ujedno, riječ je o prvoj pripovijetki u zbirci, kao da nam autor govori da na temelju takvih tragova započinje rekonstrukcija povijesti i popunjavanje njezinih praznina pomoću pamćenja, kako komunikacijskog, tako i kulturnog:

„- To je njemački stol - mama je podizala glas - već si ga odavno trebao sasjeci na komadiće. Kad pomislim - nastavila je već nešto mirnije - da je za njim sjedio gestapovac i, poslije jela, jeo ugora u umaku, odmah mi je zlo. Otac je slijegao ramenima i vadio fotografiju gospodina Polaskea“.⁸¹

Huelleova djela obiluju takvim predmetima koji prenose kulturno pamćenje i pomoću kojih nas upoznaje s poviješću Gdanjska. Ti predmeti imaju funkciju upoznavanja s nepoznatim, neprisutnim. Pritom nam Huelle također pokazuje odnos pojedinaca i njihov stav prema tim predmetima, drugim riječima prema stranim kulturama i prema povijesti Gdanjska. Navedeni citat iz pripovijetke *Stol* nas dovodi do idućeg nositelja kulturnog pamćenja - fotografije - čiju moć je prepoznao i sam autor.

„- Bez mene - govorio je otac u zaključku govora i kako bi popravio raspoloženje često je izvadio kutiju s fotografijama, a onda je započinjao poseban trenutak, jer kod stola se pojavio djed Karol u uniformi carsko-kraljevske artiljerije, pored njega je stajao barun von Moll s jahaćim čizmama i sabljom koju je baš zabio u zemlju, oboje su držali krige s pjenušavim pivom, iza njihovih leđa nazirala se puščana cijev ogromnog topa, a oni su se smijali kao dva gospodina na liječenju u toplicama gdje je upravo zasvirao Radetzky marš, sve do iduće fotografije na kojoj je djed Karol već stajao sam ispred spaljenih kuća, s odličjem natporučnika, i nije nas više promatrao onako veselo kao prošli put, sigurno zbog

⁸¹ Paweł Huelle, »*Stol*«, u: *15 dana 3* (God XXXVII - 1994.), preveo: Dalibor Blažina, str. 34.

toga što je od baruna von Molla ostala samo hrpa bezobličnog mesa, iako možda i zato što u ruci više nije držao kriglu piva, a iza njegovih leđa plantio je grad.“⁸²

Naime, ovdje se radi o obiteljskim fotografijama s kojima nas Huelle upoznaje s članovima svoje obitelji. Prenosi nam njihovu privatnu povijest, odnosno pamćenje, ali ujedno i ono kulturno. Pomoću njih rekonstruira povijest Gdanjska. To nas dovodi do još jednog elementa u prozi gdanjskog pisca. Riječ je o korištenju elemenata vlastite biografije u oblikovanju djela. Pritom treba istaknuti da se ovdje radi isključivo o naratološkom postupku u kojem se privid autobiografskog momenta dodatno naglašava pripovijedanjem u prvom licu jednine prilikom čega su pripovjedač i protagonist ista osoba. A kao što to navodi Małgorzata Parzych: „Subjektivizam jasno naglašen naracijom u prvom licu postaje jamac 'istinitosti' priče“.⁸³ Drugim riječima, navođenje točnih naziva ulica, građevina, imena članova obitelji i njihovih zanimanja ima funkciju stvaranja iluzije istinitosti ispričane priče. Prepričavanjem priča vlastite obitelji, onih s kojima je emotivno povezan, autor prenosi svoje pamćenje, ali i pamćenje članova svoje obitelji, koje zatim koristi u svrhu rekonstrukcije povijesti. Povijesti kojoj nije nužno osobno prisustvovao. Naime, sjećanja su fragmentarne naravi, nisu zaokružene cjeline, njih je potrebno uobličiti, rekonstruirati u cjelinu kako bi mogla dobiti smisao. Prema Halbwachsu sjećanja se javljaju kao „fragmenti, razdvojeni komadi scena koje smo mi stvarno doživjeli: nikada neki događaj praćen svim svojim osobenostima“⁸⁴ potrebno je povezati ih s drugim sjećanjima kako bi ih razumjeli, stoga rekonstrukcija prošlosti na temelju pamćenja „uvek može da bude tek približna“, a biti će „to približnija što budemo raspolagali većim brojem pisanih ili usmenih svjedočanstva“.⁸⁵

Gradeći svoje priče, Huelle u ovim djelima često spominje miris. Određene mirise povezuje s određenim sjećanjima, ukazujući nam tako na važnost drugih osjetila (osim vida) za ukorjenjivanje sjećanja u pamćenje, ali i njihovog naknadnog pozivanja (nevoljko pamćenje): „Miris zapaljenih grana miješao se s ustajalim zrakom starih krpa i rukavica, koje su ležale u kutu, a ja sam u svemu tome osjećao miris minulog ljeta i jeseni, ovaj gorko-slatki miris kore koja u sebi gomila okuse raznih događaja i mjesta“.⁸⁶

Ovim kratkim pregledom možemo vidjeti da u djelima Paweła Huellea ulogu nositelja pamćenja preuzimaju razni konkretni oblici (mjesta, predmeti, osobe, događaji)

⁸² Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 39.

⁸³ Małgorzata Parzych, »Źródło sukcesu czy niepowodzenia? O genologicznej heterogeniczności pisarstwa Pawła Huellego«, u: *Studia Gdańskie* t. 23 (2013.), str. 200.

⁸⁴ Moris Albwachs, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2013., str. 50.

⁸⁵ Isto, str. 105.

⁸⁶ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 90.

kojima nam pisac prenosi komunikacijsko i kulturno pamćenje i tako gradi sliku minulog vremena. Svoje priče predstavlja fragmentarno i a-kronološki čime nam dodatno pokazuje potrebu spajanja većeg broja „slika-sjećanja“ u jednu cjelinu kako bi uspjeli pronaći smisao ili mu se barem približiti.

4.1. Analiza romana *Gdje je David Weiser?*

Roman *Gdje je David Weiser?*, iako napisan 1984., zbog nespremnosti tadašnje vlasti u Poljskoj objavljen je tek 1987. godine. Od te godine poljsku prozu obilježava „pojava dezangažmana i odvrćanja od stvarnosti te naglašenog interesa za prošlost“ što povezujemo s nostalgичnom prozom koja se uvijek javlja u trenutku „smjene ideoloških paradigmi i krize vrijednosti, socijalne nesigurnosti i frustracija koje se iz nje rađaju“ zbog čega sadašnjost postaje besmislena.⁸⁷ Tada se u okviru autobiografije otkrivaju rupe, mrlje i tajne koje je potrebno rekonstruirati kako bi se mogao rekonstruirati vlastiti identitet. Takav roman je upravo i ovaj. U pogovoru hrvatskog izdanja djela, autor je napisao da je htio ispričati „tajnu djetinjstva“.⁸⁸ Stoga ne čudi da je radnja ovog romana smještena prvenstveno u Gdanjsku - grad u kojem je sam pisac odrastao. Čak i ona kratka putovanja van Gdanjska (posjet Elki i Szymeku) imaju funkciju otkrivanja tajni povezanih s djetinjstvom proživljenim u Gdanjsku. Općenito, Gdanjsk u Huelleovim djelima predstavlja magično mjesto puno tragova koje treba otkriti. Duh tog grada, njegov *genius loci* skriva tragove koji generaciji rođenoj nakon 1945. godine omogućuju upoznavanje s drugim kulturama koje su bile sastavni dio njegova života prije rata (npr. njemačka, židovska, kašubska), a koje su u poslijeratnom periodu bile podvrgnute zaboravu. Međutim, ti tragovi su u poslijeratnoj stvarnosti bili malobrojni i nisu se lako otkrivali. U ovom djelu dijalog s materijalnim ostacima njemačke kulture uspostavlja lik Davida Weisera koji prema Mareku Zaleskom utjelovljuje duh Gdanjska: „Nije porijeklom iz Gdanjska, a grad ne taji pred njime ništa - on utjelovljuje njegov *genius loci*“.⁸⁹

Radnja romana se odvija u dva vremenska okvira: vrijeme ljetnih praznika i vrijeme istrage. Vrijeme ljetnih praznika uključuje: opise svakodnevnog života stanovnika Gdanjska u vrijeme Narodne Republike Poljske; igru dječaka Hellera, Szymeka i Piotra; njihovo upoznavanje s Davidom Weiserom i Elkom; zajedničko upoznavanje povijesti Gdanjska otkrivanjem materijalnih tragova prošlosti zahvaljujući sveznajućem Weiseru; mistične

⁸⁷ Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*, 2005., str. 239.

⁸⁸ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, 2005., str. 246.

⁸⁹ Magdalena Saryusz-Wolska, *Spotkania czasu z miejscem*, 2011., str. 290.

događaje vezane prvenstveno uz lik Weisera; nestanak Elke i Weisera; istragu pretpostavljane smrti Elke i Weisera koju su provodila službena školska tijela. Vrijeme istrage se odnosi na istragu koju provodi sada odrasli Heller koji je ujedno i pripovjedač djela. To vrijeme zapravo započinje od trenutka kada Heller počinje propitivati smisao doživljenih događaja i time pokušava doprijeti do istine. Ono uključuje: opis događaja 1970. godine i društvene posljedice koje su uslijedile; istragu koju odrasli Heller provodi kako bi pokušao pronaći smisao proživljenog iskustva - posjet Elki, Szymeku i Piotru; opis događaja 1980. godine. Navedeni događaji nisu ispričani kronološki, izrazito su fragmentarni i potiču nas da tražimo tragove i dođemo do njihovog smisla. Djelo obiluje retrospektivnim digresijama i refleksijama samog naratora. S jedne strane takve digresije otežavaju čitanje romana s obzirom da bude velik broj pitanja i zahtijevaju da se postavimo u ulogu detektiva, a s druge strane nam daju upute kako da tu istragu u ulozi detektiva provedemo i objašnjavaju nam da je pozivanje na pamćenje i pokušaj smislenog objašnjavanja prošlosti i potpunog popunjavanja praznina povijesti težak, ako ne i nemoguć zadatak. Slijeđenjem tragova koje nam Huelle ostavlja možemo se upoznati s društvenim i političkim problemima Poljske 20. stoljeća, točnije, Poljske za vrijeme Narodne Republike Poljske.

4.1.1. Vrijeme „ljetnih praznika“

Iz romana saznajemo kako je izgledao svakodnevni život stanovništva Gdanjska krajem 50-ih godina 20. stoljeća. Ljudi su bili okruženi ruševinama i živjeli su u lošim stambenim uvjetima: „Njezina zgrada, koja je u noći podsjećala na ruševine starog zamka, sada je izgledala nedužno, kao trošna zgrada kakvih su bila puna predgrađa Wrzeszcza i Oliwe.“⁹⁰ Naime, kao rezultat sloma šestogodišnjeg plana industrijalizacije (1950.-1955.) materijalni položaj stanovnika postao je težak.⁹¹ Za vrijeme staljinizma komunistička vlada pojačano je kontrolirala javnu sferu, vladala je nestašica što se moglo vidjeti i u problemu nedostatnog stambenog prostora. Taj problem se nastavio i nakon 1956. godine, od kada su građene kuće koje su bile svjedočanstvo snižavanja životnog standarda.⁹² Cilj je bio smjestiti što veći broj ljudi u što manju kvadraturu, stoga su stanovi u takvim zgradama bili mali, često nisu imali kuhinju, nekad čak ni prozore, a kupaonica je bila zajednička na cijelom katu. Pravo na život u boljim uvjetima imali su samo privilegirani, poput vojnih lica:

⁹⁰ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 145.

⁹¹ Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 147.

⁹² Usp. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945-1970*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2013., str. 355.

„(...) dečki čiji su očevi bili vojna lica i koji su stanovali u novim zgradama iza kasarne. (...) njihove majke imale [su] perlice i vlastite kupaonice, a ne kao mi, jer je kod nas, kako sam spominjao, bila sam jedna kupaonica na cijelom katu, a perlicu je tada imao samo otac Leszeka Żwirełła“.⁹³

Vladala je sveopća neimaština zbog čega su ljudi gubili vjeru i padali u očaj koji je među ostalim bio popraćen demoralizacijom društva (alkoholizam, krađa, tučnjave), kao i izraženom patrijarhalnošću društva:

„Bar 'Liliput' pripadao je onom tipu lokala u koje obično ne ulazi nijedna žena. (...) Svi muškarci koji stanuju u našem dijelu Gornjeg Wrzeszcza zalazili su ovamo nakon posla, barem jedanput u mjesecu i na kratko se vrijeme oslobađali briga svakodnevnog života, misli o budućnosti i neugodnih uspomena. Oni koji su radili u brodogradilištu u 'Liliput' su dolazili već uredno nakresani“.⁹⁴

Primjer bara „Liliput“, glavnog mjesta okupljanja muškaraca u djelu, nam pokazuje upravo taj aspekt života:

„U djeliću sekunde žamor razgovora je utihnuo. I odjednom je uskipjelo. Prijatelji onoga u čiju je glavu doletjela krigla bacili su se na zidare jer su oni bili najbliži. Zidari pak, braneći svoje kolege, nisu uzvratili onome kome su trebali. Prsa su dodirivala prsa, šake su se sudarale sa šakama, krigle su padale po glavi, noge su udarale noge. (...) Ubrzo se borba razbuktala i u unutrašnjosti bara, o čemu su svjedočili komadići polomljenog stolića koji su letjeli zajedno sa staklima i vratnicama“.⁹⁵

U periodu staljinizma mehanizmi propagande, društvene mobilizacije i terora su bili najintenzivniji⁹⁶ što nam naslućuje i Huelle: „A uza sve to - dodao je na kraju - još godinu dana ranije ovi bi dečki - to se odnosilo na nas - sjedili na Okopowoj kao diverzantska grupa i ne bi im ni Majka Božja pomogla!“⁹⁷. Naime u Okopowoj je u periodu od 1945. do 1956. godine djelovao Pokrajinski ured za javnu sigurnost (Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego) koji je primjenjivao nasilje nad svima koji su se na bilo kakav način

⁹³ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 67.

⁹⁴ Isto, str. 160.

⁹⁵ Isto, str. 163.

⁹⁶ Usp. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, 2013., str. 6.

⁹⁷ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 43.

suprotstavljali režimu.⁹⁸ To nam potvrđuje i Huelle u momentu kada se Heller prisjeća da su dvije godine ranije odveli gospodina Koroteka:

„Odrasli su tada šaptom i po skrivećki govorili da su gospodina Koroteka odveli baš na Okopowu jer ga je netko prijavio da sluša Radio London. I gospodin Korotek se vratio, ali tek nakon tri tjedna, s okom koje je izgledalo poput prezrele šljive, (...) stao je nasred dvorišta i svakome tko je htio pokazivao svoja leđa koja su izgledala kao prugasta žutocrvena zebra.“⁹⁹

Ovaj odlomak o Okopowoj nam naslućuje i da je nakon 1956. godine došlo do nekih promjena. Naime, u ožujku 1956. godine umro je Bolesław Bierut, te je u listopadu iste godine došlo je do političkog prijeloma („otapanje“, „jugovina“). Prvi sekretar partije postao je Władysław Gomułka.¹⁰⁰ Gomułka je dobio podršku društva svojim obećanjem o ulasku na „poljski put prema socijalizmu“¹⁰¹ što možemo iščitati i u djelu:

„Doista, glazba je utihnula, a spiker je najavio da slijede fragmenti govora Władysława Gomułke, čija se ćela odnedavno viđala na fotografijama u svim razredima. Smiješan, pomalo piskutav glas govorio je nešto o redu u našem zajedničkom domu, a ja sam se čudio zašto odrasli s takvim strahopoštovanjem izgovaraju prezime tog čovjeka kad on tako dosadno govori, još gore nego župnik Dudak na nedjeljnoj velikoj misi“.¹⁰²

Pripovjedač tom opisu dodaje i da su se ljudi njime zanosili. Naime, dolazak Gomułke na vlast je trebao predstavljati određeni stupanj neovisnosti o Sovjetskom Savezu, napuštanje staljinističkog modela terora i kontrole, uspostavljanje radničkih savjeta u poduzećima, napuštanje kolektivizacije sela, suživot Crkve i države i prihvaćanje nekih poljskih nacionalnih i kulturnih težnji.¹⁰³ Uslijedila je tzv. „mala stabilizacija“. Iako je do nekih promjena došlo, primjerice, napušten je staljinistički model općeg terora, spomenuta nastojanja su ipak bila ograničena i kratkog vijeka.¹⁰⁴ Partija se ubrzo vratila svojoj politici koja je vodila prema sukobu s društvom i prisilnom uvođenju »socijalističkih« promjena.¹⁰⁵

⁹⁸ Usp. URZĄD BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO I SŁUŻBA BEZPIECZEŃSTWA, https://www.gedanopedia.pl/?title=URZ%C4%84D_BEZPIECZE%C5%83STWA_PUBLICZNEGO_I_S%C5%81U%C5%BBBA_BEZPIECZE%C5%83STWA (posjećeno dana 18.8. 2018.)

⁹⁹ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 45.

¹⁰⁰ Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 147.

¹⁰¹ Usp. Isto, str. 147.

¹⁰² Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 101.

¹⁰³ Usp. Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 148.

¹⁰⁴ Usp. Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine*, Zagreb: Profil, Srednja Europa, 2001., str. 247.

¹⁰⁵ Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 148.

Za vrijeme „male stabilizacije“, privatna sfera je postala svojevrsna enklava, ali zahtjev za kontrolu života od strane vladajućih nije potpuno nestao.¹⁰⁶ Tako je i dalje bilo obvezno sudjelovati u paradama, među kojima je najvažnija bila ona prvomajska:

„Svake je godine naša škola, poput svih ostalih škola, u bijelim košuljama i tamnim hlačicama skladno marširala na prvomajskoj priredbi. M-ski je uvijek išao na čelu, nosio transparent i osmijehivao se gospodi na tribini potičući nas na pjesmu svojim piskutavim glasom: 'Na-prijed, omla-di-no svijeta! Naša bratska širi se pjesma!'. A mi smo marširali jen-dva, jen-dva, osmijehivali se kao i svi oko nas, znajući da će one koji nisu došli na praznik radosti, mladosti i općeg entuzijazma, da će baš te učenike prekosutra ili najkasnije za dva dana M-ski posjetiti kod kuće i pitati roditelje što se to dogodilo, je li posrijedi neka ozbiljna bolest i kako može pomoći da učenik u isto vrijeme sljedeće godine bude zdrav kao dren.“¹⁰⁷

Na koji način je spomenuta kontrola društva provedena, Huelle nam je predočio likovima M-skog, muškaraca u uniformi i direktora, koji ispituju dječake o Weiserovom nestanku. Oni simboliziraju režim, odnosno vladajuće. Tako se na primjeru istrage, koju su provodili o nestanku Weisera i Elke, upoznajemo s brojnim aspektima koji su bili karakteristični za odnos vlasti prema društvu. Sam princip ispitivanja pokazuje na koji način funkcionira režim kada netko ne postupa u skladu sa zahtjevima sustava. Riječ je o prisilnom izmamljivanju podataka prijetnjama i manipulacijom, bez hrane i bez odmora, iza zatvorenih vrata, bez svjedoka. Takve istrage završavaju priznavanjem krivnje, čak i onih koji krivi nisu, samo kako bi ih pustili na miru. Jer da bi ih pustili na miru, potrebno je ponašati se po njihovoj zamisli: „pisao sam jednostavno, prema zamisli njih trojice“¹⁰⁸; „učinit ćemo to [nedužni priznati krivnju] kako bi nas ostavili na miru“¹⁰⁹ Iz straha ljudi se u tom periodu prilagođavaju režimu.

Sukobi s crkvom, koja je imala veliku podršku društva i koja je za režim predstavljala moguću opasnost, su nastavljeni i nakon staljinističkog razdoblja. Sveprisutnost katoličke crkve očita je i u romanu. Vidjevši koliki utjecaj na dječake ima crkva, „trojica“ su iskazala svoju zabrinutost i stav prema crkvi: „Čujete li, naredniče? To je još gore nego u srednjem vijeku, oni [župnici] čak ni djecu ne štede, a mi moramo u ovakvim uvjetima raditi,

¹⁰⁶ Usp. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, 2013., str. 7.

¹⁰⁷ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 16-17.

¹⁰⁸ Isto, str. 98.

¹⁰⁹ Isto, str. 141.

je li? Šteta da ovo nije slušao tužilac. Valjda postoje neki članci kojima se ovo zakonski regulira!“¹¹⁰

Takvi stavovi prema crkvi su doveli do postupnog ukidanja vjeronauka u školama, te je on s početkom 60-ih godina ukinut u svim poljskim školama.¹¹¹ Naime, ubrzo nakon „otapanja“ zabranjena je molitva na početku predavanja, a 1958. godine je naređeno da se uklone svi religijski simboli s javnih površina.¹¹² Osim vjere, u školama se cenzuriralo i znanje što nam Huelle pokazuje na primjeru profesorice poljskog jezika:

„Gospođa Regina nam je predavala poljski jezik (...) i čitala je tako lijepe pjesme (...) kao kada je Ordon odletio u zrak zajedno s utvrdom i Rusima koji su napadali, ili kad je general Sowiński poginuo braneći se mačem od neprijatelja domovine. Da, čini se da gospođa Regina nije baš brinula za nastavni program i danas sam joj na tome zahvalan.“¹¹³

Naime, Ordon i Sowiński se povezuju sa Studenačkim ustankom (1830.-1831.), što u tom razdoblju nije bila poželjna povijest. Cenzura dakako nije bila ograničena samo na prostor škole.

U vrijeme „otapanja“ grad je skoro u potpunosti bio etnički homogen.¹¹⁴ Većinom, novo stanovništvo Gdanjska nije prihvaćalo druge kulture što se prenosilo i na djecu. Tako nam prvi susret dječaka s Weiserom pokazuje nerazumijevanje, netoleranciju, neprihvatanje „drugog“, „drugačijeg“, onog koji „nije kao mi“, ali i kako je taj stav uvjetovan društvenim okvirima:

„'David, Davidčić, Weiser je Židovčić!' I tek kad je to bilo izrečeno, osjetili smo prema njemu običan otpor koji je prerastao u mržnju, jer nikada nije bio s nama, nikada nam nije pripadao, ali i zbog pogleda blago buljavih očiju kojima je jasno davao do znanja da se mi razlikujemo od njega, a ne on od nas.“¹¹⁵

U šezdesetima ove tendencije su nastavljene. Pojačana je cenzura i kontrola, jačali su napadi vlasti na crkvu, bila je izraženija antisemitska djelatnost¹¹⁶ i vladala je gospodarska stagnacija, no to razdoblje Huelle u ovom djelu ne obrađuje.

¹¹⁰ Isto, str. 74.

¹¹¹ Usp. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, 2013., str. 143.

¹¹² Isto, str. 147.

¹¹³ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 92.

¹¹⁴ Usp. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, 2013., str. 6.

¹¹⁵ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 12.

¹¹⁶ Antisemitizam šezdesetih godina 20. stoljeća u Poljskoj kulminira u lipnju 1967. godine kao reakcija vlasti na šestodnevni rat, između Izraela i Egipta, zbog kojeg Władysław Gomułka oštro osuđuje cionističke grupacije u

4.1.2. Vrijeme „istrage“

Dana 7. prosinca 1970. godine, „kad su dvojica važnih političara potpisala sporazum o kojem su novine u Njemačkoj i Poljskoj pisale da je povijesni, kad je mnogo ljudi zauvijek otišlo u zemlju Georga Wilhelma Friedricha Hegela“¹¹⁷ sa Saveznom Republikom Njemačkom sklopljen je sporazum o priznavanju granica na rijekama Odri i Nysi Lužičkoj¹¹⁸ Tjedan dana kasnije vlasti su uvele drastično povećanje cijena osnovnih živežnih namirnica, zbog čega su u Gdanjsku, Gdyni i Szczecinu izbili štrajkovi.¹¹⁹ Vlast je izdala naredbu da se puca na nenaoružane sudionike štrajka o čemu svjedoči i Huelle:

„Naši očevi zapravo nikad nisu marširali po Jaskowoj dolini ispred kuće gospodina Schichaua i nisu pjevali: 'Kad je narod u borbu krenuo', ali su sedamdesete godine prolazili pored zgrade partijskog komiteta i pjevali: 'Ustajte vi zemaljsko roblje, vi sužnji koje mori glad', a Piotr je izašao na ulicu vidjeti što se događa i dobio je metak u glavu.“¹²⁰

Taj događaj je doveo do Gomułkinog pada, te je njega naslijedio Edward Gierek: „Danas kad već znam zašto su se ljudi zanosili Władysławom Gomułkom, ili barem to mogu razumjeti, prisjećam se istih tih odraslih koji su se oduševljavali riječima njegova nasljednika, posebno onim što je rekao u brodogradilištu kad se još nije osušio Piotrov grob, jer je također govorio o redu i o zajedničkom domu.“¹²¹

U prosincu 1971. godine Edward Gierek je predstavio novi gospodarski program, stvarajući viziju napretka i modernizacije.¹²² Idućih godina je nastupila djelomična liberalizacija i otvaranje prema zapadu, što se među ostalim očitovalo većim mogućnostima putovanja van zemlje.¹²³ To je rezultiralo iseljavanjem stanovništva što nam među ostalima pokazuje i Elkin primjer: „(...) ali ja sam u mislima već bio kod Elke i prisjećao se rujanske

Poljskoj, uspoređujući cioniste s „petom kolonom“. Takva propaganda dovodi do negativnog odnosa prema Židovima i rezultira antisemitskom čistkom, a u konačnici prisilnim iseljavanjem Židova iz Poljske. Zbog brojnih čimbenika koji među ostalim uključuju antisemitsku djelatnost i izrazitu cenzuru, u ožujku 1968. godine dolazi do studentskog protestnog pokreta čija nastojanja je podržala i Crkva svojim memorandumom. Iako je taj pokret ugušen, on pokazuje nemogućnost uspješnosti izoliranog djelovanja. Započinje stvaranje temelja organiziranog otpora komunističkoj vlasti. Usp. Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske*, 2001., str. 287-293.

¹¹⁷ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 194.

¹¹⁸ Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 1999., str. 149.

¹¹⁹ Usp. Isto, str. 149.

¹²⁰ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 65.

¹²¹ Isto, str. 101.

¹²² Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, 2013., str. 7.

¹²³ Isto, str. 8.

zore sedamdeset prve godine kad sam je vozio na Morski kolodvor u Gdynji odakle je brodom otputovala za Hamburg.“¹²⁴

U ljeto 1980. godine cijelu Poljsku preplavili su štrajkovi, o čemu saznajemo za vrijeme posjete Szymeku:

„Ispod prozora kuće prolazila je povorka. Na transparentima su se vidjele nove parole, ili gotovo potpuno nove. 'Zahtijevamo registraciju' - pročitao sam na jednoj od njih, 'Novine lažu' - vidjelo se na drugom, 'Neka živi Gdanjsk' - također sam opazio negdje u sredini mase ljudi, odmah pored velikog portreta pape koji je nosila jedna djevojka.“¹²⁵

U Gdanjsku i Szczecinu osnovani su štrajkaški komiteti. Na čelu onog u Gdanjsku bio je Lech Wałęsa. Tražili su povišenje plaća, ukidanje cenzure, stvaranje nezavisnih sindikata.

„Napisao sam 'naslijedio' - je li to loše? Ne bih tako napisao kada bi ovo bila knjiga o Weiseru; ali kad je već za knjigu, znači da je za izdavačku kuću, gdje odmah podcrtavaju ovakve riječi i pitaju: kako to „naslijedio“? (...) I već vidim kako urednička ruka piše primjedbę na mojem rukopisu: Zamijeniti drugom formulacijom, na primjer: (...) dobio kao ratnu odštetu“¹²⁶

Iz navedenog citata možemo vidjeti da je cenzura nastavljena, čime nam Huelle ujedno pokazuje i zašto je knjiga objavljena naknadno.

4.1.3. Vrijeme „tragova“

Naime, Huelle nam u ovom retrospektivnom djelu, za koje sam navodi da „ni u kojem slučaju nije pisanje knjiga, već popunjavanje praznina, zatrpavanje rupe recima u znak posljednje kapitulacije“¹²⁷, predstavlja rekonstrukciju povijesti Gdanjska, popunjavajući tako njezine tzv. bijele mrlje i pokušavajući pronaći smisao minulih događaja. A kako navodi Stefan Chwin, najveća bijela mrlja u svakodnevnom životu socijalističkog Gdanjska je postao

¹²⁴ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 84.

¹²⁵ Isto, str. 119.

¹²⁶ Isto, str. 107.

¹²⁷ Isto, str. 19.

Gdanjsk s prijeloma 19. na 20. stoljeće, odnosno onaj koji se povezuje njemačkom kulturom.¹²⁸

Poslijeratno stanovništvo Gdanjska je gradilo svoj identitet na temelju zaborava, a oni rođeni nakon rata (oslobođeni traumatičnih sjećanja) su se s poviješću drugih kultura mogli upoznati isključivo na temelju tragova. Nositelji tih tragova su prvenstveno bili predmeti koji su uspjeli preživjeti s jedne strane rat, a s druge sustavno uništavanje koje je uslijedilo nakon rata. U manjem postotku su to mogla biti svjedočanstva ljudi, s obzirom da je na području Gdanjska nakon rata, kako smo mogli vidjeti, ostao veoma malen broj „autohtonog“ stanovništva, odnosno stanovništva koje nosi gdanjsko pamćenje. Huelle nam u svojem djelu predstavlja povijest poslijeraća, onakvu kakvu je on izgradio/rekonstruirao na temelju komunikacijskog i kulturnog pamćenja, te nam nudi dokaze postojanja drugačije verzije povijesti. S jedne strane nam pokazuje tragove postojanja njemačke kulture, a s druge strane nam pokazuje prakse i politike prešućivanja i zatiranja te kulture. Pritom višekratno postavlja pitanje krivnje i srama: „Ne znam što je M-ski točno imao na umu. Možda to da mi ne živimo u Europi, ili pak da se osim zoološkog vrta imamo čega stidjeti.“¹²⁹

Glavna priča kroz koju se upoznajemo s problematikom neprisutnog je nestanak židovskog dječaka Davida Weisera. Pisci „kronične nostalgije“¹³⁰ se okreću pamćenju kao metodi rekonstruiranja smisla vlastite prošlosti. Uz takvu prozu se veže i autoreferencijalno promišljanje napisanog teksta, ali i proživljene prošlosti. To se očituje u sudjelovanju autora u djelu. Ta metoda autoru omogućuje preispitivanje prošlosti s vremenskim odmakom, s novim načinom razmišljanja i spoznajama, što je veoma izraženo u romanu *Gdje je David Weiser?*. Protagonist (kao dječak i kao odrasla osoba) je ujedno i pripovjedač - što omogućuje višestruko preispitivanje pamćenja. Potvrdu preispitivanja pronalazimo već u uvodnoj rečenici djela: „Kako se to zapravo dogodilo“¹³¹. To pitanje možemo protumačiti na više načina. Primjerice kako je zapravo nestao Weiser, kako se zapravo nitko više ne pita gdje je on, kako smo zapravo izgubili vjeru, kako smo se zapravo našli u sadašnjosti s kojom se ne možemo identificirati i brojna druga „kako zapravo“ među kojima smatram da je jedan od važnijeg aspekta ovog retoričkog pitanja to da nas upućuje kako da čitamo ovo djelo, a samim

¹²⁸ Usp. Stefan Chwin, *Mity i prawdy*, 2014., str. 228-231.

¹²⁹ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, str. 48.

¹³⁰ U poljskoj književnosti devedesetih godina, nostalgična književnost prije svega predstavlja potragu za izgubljenim vremenom: za izgubljenim djetinjstvom, mladošću, izgubljenom ljubavi, izgubljenim sretnim razdobljima života, izgubljenom nevinošću kada je sve bilo moguće, kada je postojala vjera, za izgubljenim identitetom, odnosno za „vremenom koje se, ni ontološki ni književno, nikada ne može vratiti“ zbog čega Czapliński takvu prozu naziva „kroničnom“: Usp. Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*, 2005., str. 249.

¹³¹ Paweł Huelle, *Gdje je David Weiser?*, 2005., str.5.

time i našu prošlost, povijest i pamćenje, kako da dođemo do istine, do smisla - preispitujući svoje pamćenje, a time i sadašnjost, prošlost, kako bi time izgradili temelje za budućnost, kao i odredili smjer budućnosti učeći na greškama prošlosti.

Dijalog između dječaka i njemačke povijesti na području Gdanjska uspostavlja židovski dječak David Weiser, koji je fasciniran njemačkom poviješću: „Već sam tada, sjedeći u tajništvu škole, znao da je Weiser s posebnim zadovoljstvom slijedio njemačke tragove.“¹³² Weiser dječake upoznaje sa nizom materijalnih dokaza njemačke povijesti, od kojih ću navesti samo neke.

Kao što smo već vidjeli, mjesto nalaska materijalnih tragova gdanjske povijesti prije 1945. godine je bilo među ostalima groblje. Tamo su se djeca tijekom igre susretala s raznim dokazima postojanja drugih kultura na tom području. Iako možda u tom trenutku nisu bila svjesna njihova značenja i značaja, ta su im se pamćenja u okrilju djetinjstva i igre zauvijek urezala u pamćenje, a smisao su dobila tek naknadno, s odmakom vremena. Upravo taj aspekt odmaka vremena naglašava i sam autor: „A da bi se to moglo dokraja razumjeti, trebalo je manje-više napraviti ovo što radim sada, dvadeset i nešto godina kasnije. Trebalo se prisjetiti svih važnih detalja, srediti ih i sagledati zajedno“.¹³³ Drugim riječima, njihovo djetinjstvo je bilo obavijeno velom tajni kroz koje su odrastali, koje su ih oblikovale.

Jedan od nepobitnih dokaza postojanja Nijemaca na ovom području su nadgrobni spomenici sa svojim natpisima. Takav spomenik nam predstavlja i autor:

„- Ovdje nešto piše - obratio sam se Weiseru. - Znaš li to pročitati? Sagnuo je glavu i pročitao. - 'Hier ruht in Gott Horst Meller. 8. VI. 1925. - 15. I. 1936.' - i nastavio sricati - 'Werst unser Slieb alle Zeit und Hliebst es auch in Snigkeit.' Ne znam njemački - objasnio je - ali ovo prvo znači da ovdje u miru Božjem počiva Horst Meller, a to drugo je neki stih jer se rimuje. Pogledaj - prstom je dotaknuo urezbareni natpis od gotičkih slova - Zeit, a drugom je Snigkeit.“¹³⁴

Materijalan dokaz postojanja njemačke kulture su i zgrade koje su iza njih ostale, zgrade s kraja 19. i početka 20. stoljeća koje se odlikuju drugačijom arhitekturom od one na koju su naučeni. To je bila arhitektura historicizma kojom je Gdanjsk obilovao do 1945. godine, kada je u zračnim napadima uništen veći dio središta, a time i takav tip arhitekture.

¹³² Isto, str. 66.

¹³³ Isto, str. 44.

¹³⁴ Isto, str. 205.

One zgrade koje nisu bile uništene su obnavljane u „poljskom stilu“ i naglašavani su poljski simboli, stoga su i takvi tragovi bili rijetki, a susret s njima izazivao je čuđenje i neshvaćanje:

„Na ulici Polanki stao je ispred jedne od starih kuća za koju se govorilo da su u njima stanovali bogati Nijemci. (...) Elka je lupetala svoje besmislice, Weiser nije ništa govorio, a ja sam razmišljao zašto su taj Schichau i njemu slični bogataši gradili ovako čudne kuće. Čemu su im služili takvi nepraktični tornjići, ti zavijuci, izlomljene linije, krovovi koji su završavali šiljcima, balkončići i galerijice“.¹³⁵

Lik Weisera koji ih upoznaje s poviješću neprisutnog je, kao i sama ta povijest, tajanstven. On se poput tragova neprisutnog pojavljuje nakratko, uvijek na nekom drugom mjestu: „Ti su susreti bili kratki i tanki“.¹³⁶ Uz njega se vežu neobjašnjivi događaji poput kroćenja životinja ili levitacije, a na kraju i njegovog nestanka koji, uzevši u obzir da je Židov i činjenicu da za njim nitko ne traga, ima znakovitu težinu. Sve te događaje odrasli Heller, vraćajući se u prošlost pokušava protumačiti, pokušava pronaći smisao i sve to zapisuje, navodeći pritom veliki broj detalja (od izgleda prostora, imena ljudi, naziva ulica, opisa događaja):

„I ponavljam, ovo nije pisanje knjige o Weiseru, ni o nama od prije nekoliko desetaka godina, niti o našem gradu u ono vrijeme, ni o školi, (...) to je samo zbog Weisera. Upravo me je on prisilio (...) da sada ispišem sve od početka i ne izostavim nijedan najsitniji detalj. Detalj je u takvim slučajevima ključ koji često otvara vrata“.¹³⁷

Huelle se koristi i metodom ponavljanja, kao naratološkom postupku, kako bi učvrstio pamćenje, ali i pokazao nedohvatljivost potpune spoznaje:

„Zašto se osvrćem, vraćam i ponavljam, umjesto da vam pričam dalje? Postoje takve rečenice, na prvi pogled razumljive i jasne, koje s malo više pažnje odjednom postaju pune nejasnoća, poprilično zamršene, a naposljetku potpuno neshvatljive - rečenice koje su izgovorile različite osobe kojih se neočekivano prisjećamo i koje nam ne daju mira.“¹³⁸

One postaju crne rupe bez dna. „Tako je bilo, a tako je i sada s Weiserom: njegovo kratko pojavljivanje i odlazak mogu se usporediti s takvom rečenicom - naizgled jasnom i lako razumljivom.“¹³⁹ Huelle u djelu Weiserov život uspoređuje upravo s takvom rečenicom,

¹³⁵ Isto, str. 64.

¹³⁶ Isto, str. 9.

¹³⁷ Isto, str. 29.

¹³⁸ Isto, str. 163.

¹³⁹ Isto, str. 164.

navodi da ju treba „neprekidno ponavljati, u nadi da će ono što je nerazumljivo jednom naposljetku postati začuđujuće jednostavno.“¹⁴⁰ Vraćanjem u prošlost Huelle zapravo poseže za metodama nostalgije, a kako Czapliński navodi, nostalgija je „revers realističnih nastojanja: što više detalja, što bolje orijentiranje u prizivanoj prošlosti, tim više prošlost objavljuje svoj neukrotivi karakter i svoje beskonačno bogatstvo i tim je dublja svijest o neuhvatljivosti cjeline“.¹⁴¹ Stvara se začarani krug u kojem djelo poprima status mita, „postaje obrascem postmodernističkog viđenja svijeta - svijeta koji se nikada do kraja ne može rekonstruirati/spoznati i zauvijek ostaje tajnom.“¹⁴²

4.2. Analiza zbirke *Pripovijetke za vrijeme preseljenja*

Početnu točku okretanja prošlosti pisci često pronalaze u vlastitom djetinjstvu zbog čega se među ostalim poljska proza devedesetih godina povezuje s nostalgijom. Nostalgija predstavlja svojevrstan obrambeni mehanizam koji se javlja zbog straha od prolaznosti. Drugim riječima: „Kada prolaznost u nama budi strah, kada nam se sadašnjost ne sviđa, a budućnost rađa jedino bojazan, po pomoć se okrećemo minulom vremenu“ u kojem pronalazimo načine „vladanja vremenom“.¹⁴³ U prošlosti pronalazimo odgovor kako se nositi s prolaznošću vremena, kako dovesti u pitanje sadašnjost s obzirom na njezinu prošlost i kako izgraditi svoj identitet.

Nostalgичnu prozu stoga karakterizira pokušaj rekonstrukcije prošlosti kroz igru fikcije i povijesti, mašte i razuma, idealizacije prošlosti i njezine kritike. Čežnja za prošlošću - nostalgija - odnosno potreba za pamćenjem se javlja ponajprije ondje gdje ne postoji tradicija i povijesni kontinuitet. Drugim riječima, ona se pojavljuje u određenim uvjetima, ondje gdje se sadašnjost doživljava kao „nepotpuna, problematična“.¹⁴⁴

Zbirka *Pripovijetke za vrijeme preseljenja* predstavlja upravo takvu igru. Njome Huelle čitateljima pruža mogućnost rekonstrukcije povijesti Gdanjska, one povijesti koja nije isključivo poljska. Pokazuje nam postojanje drugih etničkih skupina na području poslijeratnog Gdanjska - skupina koje su pale u zaborav. Kako bi to postigao služio se metodama pamćenja,

¹⁴⁰ Isto, str. 164.

¹⁴¹ Przemysław Czapliński, Przemysław Czapliński, *Wniosłe tęsknoty. Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Krakov: Wydawnictwo Literackie, 2001., str. 17.

¹⁴² Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*, 2005., str. 240.

¹⁴³ Przemysław Czapliński, *Wniosłe tęsknoty*, Krakov, 2001., str. 5.

¹⁴⁴ Isto, str. 23.

jer kao što navodi Assmann, „u sjećanju se rekonstruira prošlost“.¹⁴⁵ No da bi to bilo moguće, moraju postojati tragovi prošlosti.

Tako se radnja pripovijetke *Stol* odvija oko okruglog stola, kojeg je Huelleov otac dobio 1946. godine od gospodina Polaske kada je potonji sjedao na zadnji vlak za Njemačku. Izvršena je simbolična zamjena predmeta, Otac je gospodinu Polaske u zamjenu za stol dao izlizane čizme i maslac, na što je Polaske pridodao i fotografiju svoje obitelji. Oba predmeta postaju nositelji kulturnog pamćenja. Fotografija prikazuje izgled Gdanjska prije rata koji je suprotan poslijeratnoj stvarnosti:

„Volio sam promatrati tu fotografiju. Ne stoga što bi me zanimali gospodin Polaske i njegov brat, o kojima sam malošto znao, već zato što se iza njihovih leđa, u pozadini, širio pogled koji bih zaludno tražio na Dugoj obali. Mnoštvo ribarskih brodica usidrilo se uz rivu Riblje tržnice, na obali sve je vrvjelo od prodavača i kupaca, a Motlawom su plovile barke i parni brodići s dimnjacima dugim poput jarbola. Sve je bružalo od pokreta i života, Lange Brücke je bio nalik na pravu luku i premda su svi cimeri hotela, barova i trgovačkih mjenjačnica zvučali strano, ipak je to bio privlačan prizor. Ni u čemu nije podsjećao na Dugu obalu koja je, istina, obnovljena nakon velikog požara i bombardiranja, ali koja je bila u očima svojom pustoši bespotrebnih ureda, crvenih transparenata ovješanih na zidovima i zelenom niti Motlawe po kojoj su plovili milicijski motornjak i, jednom dnevno, brod vojne Obalne straže.“¹⁴⁶

Okrugli stol, solidne njemačke gradnje, postao je predmet spora u obitelji. U njega je upisano značenje, stoga i on postaje nositelj pamćenja. Naime, majka je prezirala njemački stol zbog traumatičnog iskustva rata koje je dovelo do percipiranja svih Nijemaca kao nacista: „Kad pomislim - nastavila je već nešto mirnije - da je za njim sjedio gestapovac i, poslije jela, jeo ugora u umaku, odmah mi je zlo,“¹⁴⁷ U nadi da će uništiti i gorke uspomene, odnosno pamćenje, od oca je tražila da ga uništi, što je on odbio. Iako dijele istu povijest, oni ju ne doživljavaju na jednak način zbog čega stol kao simbol u njima ne budi isto pamćenje, a time i emocije, što je u skladu s definicijom individualnog sjećanja koje donose Brkljančić i Prlenda: „Individualno sjećanje, tj. čin prisjećanja, trenutačna je realizacija tih simbola, analogna 'govoru'— ne postoje dva čina prisjećanja koja bi bila identična.“¹⁴⁸

¹⁴⁵ Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, 2006., str. 49.

¹⁴⁶ Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 34.

¹⁴⁷ Isto, str. 34.

¹⁴⁸ Maja Brkljančić, Sandra Prlenda, *Zašto pamćenje i sjećanje?*, 2006., str. 12.

Nasuprot majke, stajao je otac koji dokazuje da nisu svi Nijemaci nacisti, staje u njihovu obranu: Izvadivši fotografiju gospodina Polaskea, otac je rekao:

„- Pogledaj - govorio je mami - zar je to gestapovac? I stao je pričati priču o gospodinu Polaskeu koji je bio socijaldemokrat i koji je tri godine proveo u koncentracijskom logoru Stuthoff, jer se nije slagao s Hitlerom. Kada je naš grad trideset šeste godine pripojen Reichu, gospodin Polaske demonstrativno nije objesio zastavu na svoju kuću i tada su ga odveli.“¹⁴⁹

Međutim, za sudbinu Nijemaca nisu bili odgovorni isključivo nacisti, nego i poslijeratna politička praksa vladajućih. Oni su razlog zašto je gospodin Polaske nakon rata morao napustiti Gdanjsk, svoj rodni grad, grad s kojim povezuje svoj identitet, što nam dobro pokazuje primjer brata gospodina Polaske koji se objesio zbog nemogućnosti ostanka u Gdanjsku. Ovakvim primjerom se pokazuje suosjećanje prema Nijemcima. Cilj nije osuda, nego preispitivanje istine.

Dok je majka za sve krivila Nijemce, otac je pamtio da je i Sovjetski Savez napao Gdanjsk, da su i oni krivi za ovakvu sudbinu Poljske. Različiti stavovi roditelja u Huelleovoj obitelji su izazivali svađe. To nije vrijedilo samo za njih, nego za cijelo društvo, osjećao se strah i neujedinjenost, što se može vidjeti na brojnim primjerima u zbirci. U okružju takvih razilaženja odrastala je generacija rođena nakon rata. Nalaze se na raskrižju i moraju pronaći svoj put što je u poslijeratnom Gdanjsku, u kojem su se tragovi sakrivali ili uništavali, bio skoro pa nemoguć zadatak:

„(...) usporio sam pored nekih kuća, tamo gdje se ispod slojeva žbuke izvirivao natpis 'Butter - Milch - Brot' ili 'Tabakenhandlung' (...) i razmišljao sam o djedu Karolu koji nije volio dolaziti u naš grad, razmišljao sam o svojem ocu koji je pak zavolio taj grad i razmišljao sam o sebi, da sam između njih poput nekog na raskrižju putova pored kamenog putokaza na kojem su voda, pijesak i vjetar odavno izbrisali sva slova.“¹⁵⁰

Naime, s periodom djetinjstva i mladosti snažno se veže pamćenje slika, događaja i osjećaja koji ih prate. Događaji iz vremena njemačke i sovjetske okupacije bili su česta tema razgovora u domovima i među susjedima (tj. u privatnim razgovorima), te priče sukcesivno „ulaze u dječje uši i ostaju u njihovom pamćenju“¹⁵¹: „Mama se panično bojala Nijemaca i

¹⁴⁹ Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 34.

¹⁵⁰ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 38.

¹⁵¹ Alicja Zbierchowska, *Gdańsk s czasów powojennych*, 2010., str. 322.

ništa je nije moglo izliječiti od tog straha, dok je otac najveću mržnju osjećao prema zemljacima Fjodora Dostojevskog¹⁵². Drugačiji strahovi roditelja proizlaze iz njihovog različitog podrijetla, odnosno različitog osobnog iskustva neprijatelja. Gdanjsk kao grad s novim stanovništvom koje dolazi iz različitih krajeva predstavlja neiscrpan izvor različitih iskustva, stavova i pogleda na prošlost i sadašnjost, a time i sporova. Jasno je da će drugačiji pogled na pitanje krivca imati Poljak koji je primjerice 1939. godine gledao kako Lavov okupira Crvena armija, od onog tko je iste godine gledao kako Lublin zauzimaju nacisti. Time se povlači i pitanje ukorijenjavanja u novom, nepoznatom prostoru. Time što je nepoznat, njega novi stanovnici ne mogu ga razumjeti, ne mogu ga prihvatiti. Ne mogu se povezati sa samim prostorom, a to je popraćeno i s ne prihvatanjem drugih kultura i povijesti grada. Riječ je o temi koja se provlači kroz Huelleova djela.

Djeca su u spomenutim sporovima bivala zarobljena između dvije strane, odnosno, između dva različita straha, koja u oba slučaja izazivaju mržnju. Na određeni način, prisiljena da odaberu stranu:

„Nisam volio te razgovore. Osobito kada su ih vodili za ručkom i kada se u gusti miris juhe ili aromatični miris hrenova sosa potkradala grmljavina topova ili kloparanje vlakova koji su prevozili ljude u polaganu ili trenutačnu smrt. Nisam volio kada su se zbog toga svađali, jer bi tada zaboravili na mene i bio bih bačen pored njih poput istrošene i nikome potrebne stvari. Konačno, za sve su bili krivi gospodin Polaske i njegov stol. Tako sam razmišljao gutajući krumpirove police ili piroške“.¹⁵³

Oslobođen neposrednog iskustva rata, dječak svoju mržnju nije prenio na određenu nacionalnost. On nije mogao mrziti niti Nijemce niti Ruse, oni nisu bili krivci njegovog „traumatičnog iskustva“. On je stoga svoju mržnju usmjerio na stol gospodina Polaske, koji postaje „*axis mundi*“ njihove obitelji¹⁵⁴:

„Nevidljiva je granica protjecala stolom gospodina Polaskea iz zaspe i dijelila ih, baš kao i onda, godine trideset i devete, kada je zemlja njihova djetinjstva - što miriše na jabuke, halvu i drvene pernice u kojima su lupkale krede - poderana poput komada platna na dva dijela između kojih se ljeskala srebrna nit Buga.“¹⁵⁵

¹⁵² Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 34.

¹⁵³ Isto, str. 35.

¹⁵⁴ Kinga Siewior, »Trajektorja pamięci „zachodniokresowej“ po roku 1989«, u: *Teksty Drugie* 6, 2014., str. 52.

¹⁵⁵ Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 34-35.

Svakim danom taj simbol podijeljenosti unutar obitelji predstavljao je sve veće breme, dok se jednog dana stol nije slomio. Bilo je potrebno zamijeniti ga, no u okolnostima centralnog plana, nestašice i kontrole stanovništva to nije bio lagan zadatak: „Naravno - nema, ali ipak, kako se uskoro pokazalo, od pet stolarskih radionica u okolici tri su bile već odavno zatvorene. Njihovi su vlasnici, slomljeni nevoljama, radili u državnoj tvornici izvršavajući centralni plan“¹⁵⁶ - a prema njemu kvota za okrugle stolove bila je zadovoljena za tu godinu.

Rješenje pronalaze u stolaru - gospodinu Kasparu, doseljeniku s istoka, koji je nakon promjena granica morao potražiti novi dom i koji se zbog centralnog plana ilegalno bavio mesarstvom. Pritom se Huelle upoznaje s tajanstvenom ženom s borama. Ona je sve što je ostalo od menonita na ovome području. Još jedna kultura o kojoj se ne govori. Njihovi problemi nisu poljski problemi. Naime, menoniti su nakon rata dijelili sličnu sudbinu kao i gdanjski Nijemci, no o njima se ništa nije znalo, što nam pokazuje i Huelleov pronalazak šešira kakvog nikad ranije nije vidio:

„Otvorio sam vrata i među muškim sakoima, hlačama, košuljama i kravatama, koje su sigurno pripadale gospodinu Kasparu, pronašao sam šešir kakva nisam vidio nikada ranije, čak niti na starim fotografijama. Bio je crn, s ogromnim obodom, a njegovi rubovi od filca mekano su se i bez otpora svijali pod prstima“.¹⁵⁷

Isto kao što je pamćenje moguće upisati u prostor i tehnikom mnemotehnike kasnije pozvati, Huelle nam na primjeru šešira pokazuje moć pamćenja stvari s čijim susretom možemo prizivati ranije upisana sjećanja: „Tek tren poslije, ne skrećući pogled s ogledala, ugledao sam suze: jedna za drugom tekle su niz njene obraze, kao da su je riječi pjesme što dopire s one strane rijeke potresle do dna duše. A ipak, nije to bilo zbog Ukrajinaca. Nježnim je pokretom skinula s moje glave šešir i okretala ga u rukama“.¹⁵⁸

S takvim tragovima nas Huelle upoznaje kroz cijelu zbirku, primjerice zemljopisna karta Gdanjska s njemačkim nazivima:

„Od tada je otac svaku večer na stolu rastvarao ogromnu kartu s natpisom 'Freistadt Danzig' i na njoj prstom označio krug govoreći: - Tu još nismo bili - dok sam ja nespretno slovka: - Stolzenberg, Luftkurort Oliwa, Nawitzweg, Glettkau, Langfur - i s čuđenjem otkrivao da ti čudni nazivi jednostavno znače Pohulanka, Oliwa, Donji Mlinovi u Brętowu,

¹⁵⁶ Isto, str. 35.

¹⁵⁷ Isto, str. 38.

¹⁵⁸ Isto, str. 38.

Jelitkowo ili Wrzeszcz, a onda s još većim čuđenjem primjetio da su neki od njih bili snažniji od rata, preseljavanja i požara, mijenjajući način izgovaranja tek neznatno i gotovo površinski, kao Ohra u Orunia, kao Brosen u Brzežno, kao Schidlitz u Siedlce“.¹⁵⁹

Pritom saznajemo da su tragovi njemačkog kontinuiteta, u ovom slučaju nazivi ulica, nakon rata bili uništavani. Međutim, ti tragovi - nositelji pamćenja - bilo u obliku predmeta ili ljudi, i su dalje prisutni. Oni su skriveni, njih treba tražiti i iščitavati njihov smisao i prihvatiti ih. Svrha otkrivanja takvih tragova i njihova upoznavanja je stvaranje temelja za potpuno ukorijenjavanje u prostoru. Upravo zbog toga Huelle pokazuje sličnosti različitih kultura. Kao što poljski nazivi nose isto značenje kao i njemački, tako i ljudi koji su ostali dijele iste sudbine kao i Poljaci. To nam potvrđuje i primjer Njemice Grete Hoffman u pripovijetki *Selidba*, koja je kao i brojni Poljaci izgubila svoje najmilije u ratu: „- Tako je - rekla je gospođa Hoffmann - to je bio palk. A moj suprug je bio glazbenik i kompozitor. Taj dugi gospodin je bio Maks. On je tada doputovao iz Wiednia. (...) Oboje su sada mrtvi.“¹⁶⁰

Naime, „Ako je mehanizam nostalgije bio u starijih pisaca pokretan nepravdom počinjenom Poljacima, sada se povijesna krivnja nivelira: predmetom suosjećanja postaju i Nijemci, a čitav se korpus nostalgije književnosti pretvara u simboličku sliku izgnanstva - izgnanstva kao sudbine čovjeka u 20. stoljeću. Postaje slikom univerzuma.“¹⁶¹

Huelle nas s jedne strane upoznaje s grupama ljudi koje su ostale na području Gdanjska (npr. Nijemci, Kašubi, menoniti), a s druge s grupama ljudi „kojima je promjena granica oduzela njihove gradove i dala ih drugim ljudima“¹⁶² i zbog čega su novi dom potražili u Gdanjsku, poput već spomenutog gospodina Kaspara, ali i Ukrajincima s kojima nas Huelle upoznaje u pripovijetki *Stol*: „- To su Ukrajinci - objasnio je stolar kada smo zastali pred verandom - s one strane rijeke. Piju, pjevaju, tuguju. A znaš li ti zašto tuguju? - neočekivano je zapitao“.¹⁶³ Naime, u razdoblju od 1947. do 1950. godine, u okviru akcije „Visla“, prisilno je preseljeno oko 120 tisuća Ukrajinaca s jugoistočnih područja Poljske, većinom na područja „vraćenih zemalja“.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 46.

¹⁶⁰ Isto, str. 70.

¹⁶¹ Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*, 2005., str. 243-244.

¹⁶² Usp. Paweł Huelle, *Przeprowadzka*, 1999., str. 72.

¹⁶³ Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 38.

¹⁶⁴ Usp. Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća powijesti Poljske*, 2001., str. 160.

Međutim, najrječitiji primjer njihovih traumatičnih iskustva pronalazimo u pripovijetki *Mina*. Ovdje se upoznajemo s istoimenom djevojkom, koja je odrastala na području Šlezije:

„Mina je pričala o svojem ocu koju ju nije volio, o majci koja je umrla prije deset godina, i o braći koje nije zanimala sestrina sudbina. Pričala je i o Rusima kojih je u gradiću bilo nekoliko tisuća, i o zatvorenoj četvrti gdje su živjeli sovjetski vojnici s obiteljima. (...) Minino djetinjstvo, to minulo vrijeme u koji je monolog često uranjao kao da je potreban za disanje, za mene je bilo udaljena i nepoznata zemlja, iako se Mina rodila i prvih dvadeset godina svojeg života provela u istoj zemlji kao i ja. Šleski gradić, smješten blizu njemačke granice, iz njenih je priča izranjao poput egzotičnog otoka“.¹⁶⁵

Njezino traumatično iskustvo, koje je uključivalo i silovanje, dovelo ju je do mentalne bolesti zbog koje je u nemogućnosti otkriti sve svoje tajne. S tom nemogućnošću potpunog otkrivanja tajni, odnosno „zagonetki prisutnosti odsutnog“, a time i potpunog shvaćanja, Huelle nas upoznaje kroz cijelu zbirku: „U Velikoj sobi događalo se nešto čudno. Nešto što nisam mogao razumjeti. I tu se nije radilo o njemačkom jeziku.“¹⁶⁶

U tom kontekstu, pripovijetku *Ujak Henryk* možemo shvatiti kao svojevrsnu parabolu o nemogućnosti otkrivanja cijele istine. U toj priči Henryk i pripovjedač odlaze na planinarenje gdje se uslijed mećave izgube i unatoč posjedovanju kompasa ne mogu pronaći pravi put. Pritom nailaze na selo i upoznaju skupinu Kašuba kojima se kasnije gubi svaki trag, kao da nikada nisu postojali. Time se postavlja pitanje jesu li oni uopće bili stvarni ili su plod halucinacija. Međutim, tijekom rasprave glavnog protagonista i Henryka o tim događajima, otkrivamo jedan bitan detalj:

„Jeli smo u tišini, a kada sam ga u jednom trenutku htio pitati što misli o neobjašnjivim događajima povijesti ili o povijesti neobjašnjivih događaja, u njegovoj ruci sam ugledao još nešto: džepni sat sa srebrnim kućištem. - Zaboravio sam ga onda vratiti - rekao je ujak Henryk - i zbog toga se loše osjećam.“¹⁶⁷

Iako je sve obavijeno velom tajni i samim time neobjašnjivo, ostao je materijalan trag koji, iako nikad u potpunosti neće razjasniti što se dogodilo, predstavlja znak odsutnosti i početnu točku „istrage“.

¹⁶⁵ Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, 1999., str. 173-174.

¹⁶⁶ Isto, str. 64.

¹⁶⁷ Isto, str. 116-117.

Osim što nam pokazuje da je povijest nemoguće u potpunosti objasniti, Huelle u ovom djelu pokazuje naznake mogućih promjena. To nam najbolje pokazuje pripovijetka *Stol*, koja završava neočekivanim dolaskom gospodina Polaske na vrata naratorove kuće. Time autor nagovještava trag promjena i mogućnost pomirenja dviju kultura koja može započeti jednostavnim pozivom na večeru: „- Hoćete li pojesti s nama ručak? - upitala je mama, ali se gospodin Polaske žurio u hotel, zahvaljivao je, ispričavao se i izašao hitro dok ga je otac na vratima ispraćao“.¹⁶⁸ Uspostavlja se početni dijalog s onima koji, unatoč krivoj percepciji većine stanovnika poslijeratnog Gdanjska, dijele iste sudbine kao i oni, te zaslužuju njihovo suosjećanje. Dijalog je ključan za prihvaćanje povijesti, prostora i drugih kultura u njemu, što je nužno kao prvo za ukorijenjavanje u prostoru, a zatim za izgradnju identiteta.

¹⁶⁸ Paweł Huelle, *Stol*, 1994., str. 38.

5. Zaključak

Roman *Gdje je David Weiser?* i zbirka pripovijetki *Pripovijetke za vrijeme preseljenja* predstavljaju rekonstrukciju poslijeratne povijesti Gdanjska u svrhu popunjavanja njenih „bijelih mrlja“. Kako bi to postigao Huelle se koristi metodama pamćenja koje velikim djelom uključuju korištenje, kako ih je primjerice Jan Assmann nazvao, „figura sjećanja“. Time ulogu nositelja pamćenja preuzimaju mjesto, svakodnevni predmeti, jednom riječju, prostor. Huelle se pritom koristi kombinacijom različitih oblika pamćenja. Primjerice individualnim u rekonstrukciji događaja čiji je bio posredan ili neposredan svjedok, a kulturnim i komunikacijskim za događaje koji su se primjerice odvili prije njegova rođenja. Upravo u tom segmentu otkrivamo važnost komunikacijskog pamćenja, međugeneracijskog prenošenja pamćenja. Bez takvog vida komunikacije bilo bi nemoguće popunjavati praznine do kojih je došlo u poslijeratnim okolnostima kada se u Gdanjsku, ali i u cijeloj Poljskoj, „propagirao zaborav“, kada službena povijest nije bila cjelovita. Međutim, Huelle u ovim djelima pokazuje i da takva rekonstrukcija nikada neće biti potpuna, ona ostaje fragmentarna. Među ostalim, na piscu ostaje odgovornost zapisivanja svih detalja, a na čitatelju odgovornost njihovog povezivanja i otkrivanja smisla.

Smatram da je cilj predstavljenih djela pokazati postojanje različitih istina povijesti i uspostavljanje dijaloga s drugim kulturama. Taj dijalog se mora zasnivati na toleranciji, na prihvatanju, a ne na osuđivanju. Cilj preispitivanja povijesti, a time i pamćenja povijesti, je upoznavanje svojih korijena. Jedino tada je moguće izgraditi identitet. Cilj je prihvatanje raznolikosti kultura prostora u kojem osoba živi. Naime, ljudi prostor oblikuju u jednakoj mjeri kao što prostor oblikuje ljude. Prihvatanje svih segmenata tog prostora, koji uključuje i njegovo pamćenje i prošlost, predstavlja temelj izgradnje budućnosti. A svrha Huelleovog zapisivanja povijesti je spriječiti zaborav koji nastupa među ostalim smjenom generacija. Time i sama djela postaju svojevrsan oblik „mjesta pamćenja“.

6. Literatura

1. Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772.-1918.*, Zagreb: Srednja Europa, 2004.
2. Moris Albwachs, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2013.
3. Jan Assmann, »Kultura sjećanja«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 47-77.
4. Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, Zenica: Vrijeme, 2005.
5. Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana. Ogledi i rasprave o poljskoj kniževnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, 2005.
6. Paweł Huelle, »Stol«, u: *15 dana 3* (God XXXVII - 1994.), preveo: Dalibor Blažina, str. 34-38.
7. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, »Zašto pamćenje i sjećanje?«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 7-18.
8. Stefan Chwin, »Mity i prawdy nowej gdańskiej pamięci«, u: *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, (ur.) Basil Kerski, Gdanjsk: Instytut Kultury Miejskiej, 2014., 223-241.
9. Przemysław Czapliński, *Wzniosłe tęsknoty. Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Krakov: Wydawnictwo Literackie, 2001.
10. Mariusz Czepczyński, »Gdańskie krajobrazy pamięci i zapomnienia: (re)interpretacje przestrzeni miejskiej ostatnich 20 lat«, u: *Tożsamość Gdańszczan. Budowanie na (nie)pamięci*, (ur.) Maria Mendel, Alicja Zbierchowska, Gdanjsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010., str. 149-164.
11. Etienne Francois, »Velike pripovijesti i lomovi brana sjećanja. Sjećanje na Drugi svjetski rat između nacionalizacije i unverzalizacije«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 219-237.
12. Jacek Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdanjsk: Słowo/obraz terytoria, 2015.
13. Hanna Gosk, *Zamiast końca historii. Rozumienie oraz prezentacja procesu historycznego w polskiej prozie XX i XXI wieku podejmującej tematy współczesne*, Varšava: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2005.

14. Peter Oliver Loew, »Historia szuka pamięci«, u: *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, (ur.) Basil Kerski, Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej, 2014., str. 143-156.
15. Paweł Huelle, *Gdzie je David Weiser?*, Zagreb: NakladaMD, 2005.
16. Paweł Huelle, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 1999.
17. Wojciech Lenzion, Agnieszka Lenzion, *Stary nowy Gdańsk*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum“, 2002.
18. Ryszard Massalski, Jerzy Stankiewicz, »Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Gdańska«, u: *Gdańsk Jego dzieje i kultura*, (ur.) Franciszek Mamuszka, Varšava: Wydawnictwo Arkady, 1969., str. 129-142.
19. Maciej Mróz, »Między Polską piastowską a jagiellońską. Kontrowersje wokół kierunków realizacji polskiej polityki zagranicznej po akcesji do Unii Europejskiej«, u: *Dyplomacja i bezpieczeństwo* 1 (2013.), str. 15-30.
20. Pierre Nora, »Između pamćenja i historije« u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 23-43.
21. Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine*, Zagreb: Profil, Srednja Europa, 2001.
22. Małgorzata Parzych, »Źródło sukcesu czy niepowodzenia? O genologicznej heterogeniczności pisarstwa Pawła Huellego«, u: *Studia Gdańskie* t. 23 (2013.), str. 191-207.
23. Piotr Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945-1970*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2013.
24. Magdalena Saryusz-Wolska, *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Varšava: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
25. Kinga Siewior, »Trajektoria pamięci „zachodniokresowej“ po roku 1989«, u: *Teksty Drugie* 6, 2014., str. 40-63.
26. Michał Stryczyński, *Gdańsk w latach 1945-1948. Odbudowa organizmu miejskiego*, Wrocław, Varšava, Kraków, Gdańsk, Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981.
27. Andrzej Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2012.
28. Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1999.
29. Harald Weinrich, *Leta. Umjetnost i kritika zaborava*, Zagreb: Algoritam, 2007.

30. Alicja Zbierzchowska, »Gdańsk s czasów powojennych«, u: *Tożsamość Gdańszczan. Budowanie na (nie)pamięci*, (ur.) Maria Mendel, Alicja Zbierzchowska, Gdańsk: Wydawnicwto Uniwersytetu Gdańskiego, 2010., str. 319-335.

INTERNETSKI IZVORI:

31. URZĄD BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO I SŁUŻBA BEZPIECZEŃSTWA,
https://www.gedanopedia.pl/?title=URZ%C4%84D_BEZPIECZE%C5%83STWA_PUBLICZNEGO_I_S%C5%81U%C5%BBBA_BEZPIECZE%C5%83STWA
(posjećeno dana 18.8. 2018.)